

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 20 ____ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

**ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УМОВАХ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Керівник:

д. і. н., професорка

Міронова Ірина Сергіївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

вчитель історії та правознавства,
вчитель методист вищої категорії
Полігонівського ліцею

Шевченківської сільської ради

Миколаївської області

Стоянова Ірина Володимирівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

здобувачка VI курсу групи 633 М

Павліченко Тетяна Сергіївна

(П.І.Б.)

Спеціальності:

014 Середня освіта, предметної

спеціалізації 014.03 Середня освіта

(Історія та громадянська освіта)

(шифр і назва спеціальності)

ОПП:

Середня освіта (Історія та

громадянська освіта.

Правознавство)

Миколаїв – 2025 рік

“ ” 2025 року

(прізвище, ім'я, по батькові)

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Міронова І.С.		
Розділ 1	Міронова І.С.		
Розділ 2	Міронова І.С.		
Розділ 3	Міронова І.С.		
Висновки	Міронова І.С.		

7. Дата видачі завдання 16.06.2025**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	вересень 2025	
2.	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	вересень 2025	
3.	Розділ 2. Сучасний стан інтеграції краєзнавства в освітній процес НУШ	вересень 2025	
4.	Розділ 3. Перспективи розвитку шкільного краєзнавства в Україні	жовтень 2025	
5.	Висновки	жовтень 2025	
6.	Передкваліфікаційна практика	27.10 – 09.11. 2025	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури, додатків	жовтень 2025	
8.	Попередній захист	12.11.2025	
9.	Рецензія на дипломну роботу	21.11.2025	
10.	Захист дипломної роботи	18.12.2025	

Здобувач

(підпис)

Павліченко Т.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Міронова І. С.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ.....	11
1.1. Історико-краєзнавчі дослідження в контексті освітніх реформ в Україні.....	11
1.2. Джерельна база.....	24
1.3. Методологія та методи дослідження.....	28
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ІНТЕГРАЦІЇ КРАЄЗНАВСТВА В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС НУШ.....	35
2.1. Нормативно-правова база й освітні програми.....	35
2.2. Інтеграція краєзнавчого компонента в освітні галузі та типові навчальні програми НУШ.....	42
2.3. Використання цифрових технологій і мультимедійних інструментів.....	50
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА В УКРАЇНІ.....	60
3.1. Формування краєзнавчої компетентності в учнів.....	60
3.2. Методичні рекомендації для педагогів.....	68
3.3. Модель краєзнавчого середовища Нової української школи.....	77
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Становлення громадянського суспільства, демократичної правової держави та формування нової української ідентичності безпосередньо залежать від рівня історичної свідомості, національної самоповаги та усвідомлення власної культурної спадщини. У цьому контексті історико-краєзнавчі дослідження стають не лише одним із напрямів навчально-виховного процесу, а й дієвим інструментом патріотичного виховання та розвитку критичного мислення учнів. Вони дають змогу формувати в учнів цілісне уявлення про свій край як частину великої національної історії, сприяють осмисленню історичного минулого через призму локального досвіду та особистої причетності до культурних процесів.

З огляду на реформу освіти, започатковану Концепцією «Нова українська школа» (2016 рік), значення краєзнавства суттєво посилюється. Згідно з положеннями цієї концепції, головною метою сучасної освіти є не лише передача знань, а й формування компетентностей, здатності до навчання упродовж життя, розвитку особистісних цінностей, громадянської активності, толерантності та національної самосвідомості. Включення краєзнавчої складової у навчальні програми дозволяє поєднати освітній і виховний процеси, зробити навчання практикоорієнтованим, гуманістично спрямованим і емоційно значущим для учня.

В умовах глобалізаційних викликів, інформаційних загроз і війни питання збереження історичної пам'яті, культурної спадкоємності та національної ідентичності набувають першочергового значення. Освіта стає ключовим чинником формування соціальної стійкості, а шкільне краєзнавство – важливим механізмом інтеграції локального і національного досвіду. Знання історії своєї громади, міста чи області допомагає учневі усвідомити, що історія держави – це не абстрактна сукупність подій, а результат діяльності реальних людей, серед яких – його земляки. Такий

підхід сприяє розвитку почуття гордості за свою малу батьківщину, формує активну громадянську позицію й духовний зв'язок із рідним краєм.

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні історико-краєзнавча діяльність потребує переосмислення й оновлення методичних засад. Попри наявність певних успіхів, залишаються проблеми: недостатня методологічна узгодженість програм, фрагментарність навчального змісту, обмеженість матеріальної бази для проведення досліджень, а також низький рівень підготовки педагогів до роботи з краєзнавчим матеріалом. Водночас сучасні технології – цифрові ресурси, інтерактивні карти, онлайн-музеї, мультимедійні платформи – відкривають нові можливості для інтеграції краєзнавства у навчальний процес, роблячи його більш наочним, доступним і привабливим для учнів.

Краєзнавство є невід'ємною складовою формування компетентного випускника Нової української школи, здатного до самопізнання, самоідентифікації та участі в житті своєї громади. Воно об'єднує когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти, забезпечуючи виховання відповідальності, патріотизму, бережливого ставлення до культурної спадщини. Саме тому дослідження історико-краєзнавчої діяльності у контексті сучасних освітніх реформ є не лише актуальним, але й стратегічно важливим для формування майбутнього покоління українців.

Об'єкт дослідження – процес організації, розвитку та реалізації історико-краєзнавчої діяльності в системі загальної середньої освіти України.

Предмет дослідження – зміст, методичні принципи та інноваційні підходи до впровадження історико-краєзнавчих досліджень в освітній процес Нової української школи.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні, аналізі та систематизації історико-краєзнавчих досліджень як складової сучасного освітнього процесу, а також у розробленні рекомендацій щодо їх подальшої інтеграції у практику навчання з урахуванням цінностей і принципів НУШ.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан наукової розробки проблеми історико-краєзнавчих досліджень та їх значення у шкільній освіті.
2. Розкрити нормативно-правову базу, що визначає місце краєзнавства в сучасній освітній політиці України.
3. Визначити методологічні засади, принципи та методи організації краєзнавчої діяльності в умовах НУШ.
4. Дослідити практичні форми інтеграції краєзнавчого матеріалу у навчальні предмети, зокрема історію, громадянську освіту, географію та літературу.
5. Охарактеризувати сучасні освітні технології, які сприяють розвитку історико-краєзнавчої компетентності учнів.
6. Розробити модель краєзнавчого середовища Нової української школи та надати методичні рекомендації педагогам щодо її впровадження.

Хронологічні межі дослідження визначаються змістом кваліфікаційної роботи й охоплюють тривалий період розвитку краєзнавства в українській освіті. Хронологічно дослідження простягається від найдавніших проявів локального пізнання в школах Київської Русі, де учні знайомилися з традиціями, побутом та історією свого краю, до сучасного етапу реформування освіти, пов'язаного з упровадженням Концепції Нової української школи у 2016–2025 рр. У роботі послідовно висвітлено розвиток краєзнавчих підходів у XVI–XVII ст. у братських і козацьких школах, інституційне оформлення цього напрямку у XVIII–XIX ст., активізацію національного змісту шкільної освіти на початку XX ст., трансформації 1920–1930-х років, коли краєзнавство інтегрувалося до комплексного навчання, та специфіку радянського періоду 1950–1980-х років, у якому краєзнавча діяльність проявлялася через шкільні музеї та пошукові практики.

Окрему увагу приділено етапу після 1991 року, який позначився відродженням національного краєзнавчого руху та становленням сучасних методичних підходів. Завершальні хронологічні межі охоплюють період

реалізації НУШ, коли краєзнавство інтегрується у компетентнісні програми, цифрові практики та локальні освітні ініціативи. Таким чином, часовий діапазон дослідження сягає від раннього середньовіччя до сьогодення, що забезпечує комплексність і можливість простежити еволюцію краєзнавчої освіти в Україні в широкому історичному контексті.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України, оскільки об'єктом дослідження є процес організації та реалізації шкільного краєзнавства в системі загальної середньої освіти України, що включає аналіз нормативної бази, державних програм і загальноукраїнських краєзнавчих практик.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є сукупність історичних, педагогічних, культурологічних і міждисциплінарних підходів.

Методологічна база дослідження спирається на принципи історизму, об'єктивності, системності, гуманізації освіти, а також ціннісний, регіональний і компетентнісний підходи. Вони забезпечують глибоке розуміння сутності історико-краєзнавчих процесів і дозволяють осмислити їх як складову формування культурного коду нації.

Емпірична база дослідження включає державні освітні документи («Про освіту» 2017 р., «Про повну загальну середню освіту» 2020 р., «Про національно-патріотичне виховання» 2023 р.), Концепцію «Нова українська школа» (2016 р.), Стратегію розвитку освіти до 2030 р., а також методичні рекомендації МОН України щодо розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності. Значне місце посідають матеріали всеукраїнських експедицій «Моя Батьківщина – Україна», конкурсів Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, праці вітчизняних науковців – П. Тронька, І. Колесник, Г. Серової, О. Луніки, І. Пруса, Г. Касьянова, Н. Яковенко та інших.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі історико-краєзнавчої діяльності в системі загальної середньої освіти в умовах НУШ, узагальненні основних тенденцій її розвитку, а також у спробі

розробити концептуальну модель краєзнавчого середовища сучасної школи, що інтегрує традиційні та інноваційні педагогічні технології.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні понятійного апарату сучасного шкільного краєзнавства, визначенні його місця в системі компетентнісної освіти, а також у розкритті його потенціалу для формування національної ідентичності.

Практичне значення полягає в можливості використання результатів дослідження у підготовці методичних рекомендацій, навчальних програм і посібників для педагогів, а також у впровадженні запропонованої моделі краєзнавчої освіти в освітній процес.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки наукового дослідження оприлюднені на двох міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях:

– Павліченко Т. С. Значення краєзнавчої роботи в компетентністному формуванні школяра / Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей: Міжнар. наук. конф. 8 листоп. 2024 р., м. Миколаїв : в рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв : Видво ЧНУ імені Петра Могили, 2024. С. 139–142.

– Павліченко Т. С. Громадянська компетентність учня як основа демократичного суспільства: сутність, структура та шляхи формування / Європейські цінності в Україні: історичний аспект: Міжнар. наук. конф. 17 черв. 2025 р., м. Миколаїв : в рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2025. С. 117–119.

Публікації.

– Міронова І., Павліченко Т. Методологічні засади історико-освітнього краєзнавства та регіоналістики в умовах Нової української школи // Перспективи та інновації науки. 2025. № 5 (51). С. 1025–1041.

Структура кваліфікаційної роботи побудована за предметно-хронологічним принципом та відповідає поставленій меті і визначеним завданням. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури. У першому розділі висвітлено історико-теоретичні основи шкільного краєзнавства; у другому – проаналізовано сучасний стан його інтеграції в освітній процес НУШ; у третьому – подано перспективні напрями розвитку краєзнавчої діяльності та розроблено модель краєзнавчого середовища. Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки, із них основного тексту – 90 сторінок, список використаних джерел та літератури – 90 позицій.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗБОКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історико-краєзнавчі дослідження в контексті освітніх реформ в Україні

Ідея навчання школярів природи, географії та історії рідного краю має давнє коріння, що сягає часів Київської Русі. Діти знайомилися з ремеслами, побутом, культурними традиціями та героїчними подіями свого краю. Головними джерелами знань слугували літописи, усна народна творчість, описи та розповіді мандрівників. Форми навчання включали екскурсії та оповіді.

У XVI–XVII століттях у братських школах здійснювали спостереження за природою: змінами погоди, розвитком рослин, орієнтацією на місцевості. Учні ознайомлювалися з фольклором та історичними подіями. Елементи краєзнавства посідали важливе місце в українській козацькій педагогіці, яка виховувала патріотів і захисників рідної землі. У колегіумах, академіях, церковних і братських школах учнів залучали до вивчення народних традицій, звичаїв, обрядів і особливостей краю.

У XVIII столітті в школах вводили курс географії, який передбачав ознайомлення з місцевістю. М. В. Ломоносов закликав збирати відомості про природу, корисні копалини, промисли та побут населення. Він розробив анкету з 30 питань, що сприяло впровадженню краєзнавчих елементів у навчально-виховний процес.

Друга половина XIX століття стала періодом активізації краєзнавчого руху, особливо в умовах ідеологічного та політичного протистояння польського населення й російської адміністрації в Україні. У цей час з'явилися нові університети: у Львові (1661 р.), Харкові (1805 р.), Києві (1834 р.), Одесі (1865 р.) та Чернівцях (1875 р.). К. Д. Ушинський заклали основи теорії шкільного краєзнавства, надавши терміну

«батьківщинознавство» загальноосвітнього змісту. Він запропонував впровадити цей курс у початковій школі, додав до підручника «Рідне слово» зразки усної народної творчості, розглядаючи краєзнавство як ефективний інструмент активізації навчання, виховання та посилення міжпредметних зв'язків. У Західній Україні члени «Руської трійці» використовували краєзнавство для виховання, організовуючи екскурсії, походи, збір народних пісень і фольклорних матеріалів.

На початку XX століття в початковій та основній школі відбулися зміни в змісті та методах викладання регіональної історії. Зокрема, в навчальний процес почали впроваджувати курси з історії та географії України. Ці зміни були наслідком революції 1905–1907 років, коли населення України активно вимагало запровадження навчання українською мовою, вивчення національної історії, а також включення до підручників матеріалів, що висвітлюють місцеві історичні та культурні явища й приклади з повсякденного життя. У цей період з'явилися навчальні посібники з української історії, підготовлені такими авторами, як М. Грушевський, М. Аркас, Б. Грінченко та І. Коваленко.

Методологічні основи шкільного краєзнавства в той час зазнали суттєвого вдосконалення завдяки роботі методиста Є. Звягінцева, який запровадив ідею «локалізації» педагогіки¹. Ця концепція передбачала, що дитина має досліджувати й вивчати своє найближче оточення через власні спостереження та практичні дослідження, що сприяло кращому розумінню місцевої історії та культури.

Кардинальні зміни в організації навчання регіональної історії припадають на 20-ті роки XX століття. Перехід радянської трудової школи на комплексне навчання зосереджував увагу не на вивченні пам'яток рідного краю, а на трудовій діяльності людей. Краєзнавство в цей період не було виділено як окремий навчальний предмет, а радше виступало принципом

¹ Звягінцев Є. А. Родиознавство та локалізація у народній школі // Народний учитель. 1919. С. 70–96.

добору навчальних матеріалів на основі територіального підходу. Елементи регіональної історії включалися до інтегрованого курсу «Суспільствознавство», а методи навчання зазнали змін. Широко застосовувалися співбесіди, екскурсії, тематичні заходи, створення вистав, малювання, ліплення, складання таблиць і схем².

У 20–30-х роках ХХ століття історична частина курсу «Суспільствознавство» будувалася на регіональних і локальних принципах. Зміст програми залежав від специфіки місцевості, що враховувало відмінності між міськими й сільськими школами, а також особливості промислових і приморських районів³. Основою нових методик стала проєктна діяльність, яка передбачала дослідження родини, підприємств, населених пунктів та територій. Учні активно залучали до екскурсій, пошукових експедицій, вивчення й охорони пам'яток, а також до суспільно корисної праці та спілкування з видатними особистостями.

У післявоєнний період історико-краєзнавча діяльність зосереджувалася на створенні шкільних музеїв, організації пошукових та екскурсійних проєктів. Як зазначає І. Колесник, у радянські часи краєзнавство виконувало приховану функцію збереження національної історії⁴. Основною метою краєзнавчих досліджень було вивчення рідного краю та окремих територіальних одиниць у хронологічному або статичному аспектах. Краєзнавство мало переважно виховний, науково-популярний і пропагандистський характер, що обумовило розмаїття термінології, як-от «краєзнавство», «історичне краєзнавство», «вітчизнознавство», «краєлюбіє», «краєсофія»⁵. Ці терміни більше наголошували на емоційно-психологічному значенні, аніж на науковому.

² Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: [Б.в.]. С. 52.

³ Там само.

⁴ Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія // Регіональна історія України : збірник наукових статей / Головний редактор В. Смолій ; відп. редактор Я. Верменич. Вип. 1. 2007. № 1. С. 211.

⁵ Там само.

За словами І. Колесник, краєзнавство стало засобом збереження української історичної науки, протидіючи її поглиненню радянською ідеологією. Воно підтримувало інтерес до української історії, природи, культури та регіональних особливостей (Поділля, Волині, Слобожанщини, Півдня, Донеччини, Подніпров'я)⁶.

Упродовж 1950–70-х років формувалася методологічна й історико-дослідницька база для викладання історії Української РСР як частини регіональної історії в межах СРСР. Серед значущих подій було створення двотомної праці «Історія Української РСР» (1953, 1957) та видання фундаментальної «Історії міст і сіл України» у 26 томах (1967–1974). Узагальнені знання про історію України отримали подальшу систематизацію в «Радянській енциклопедії історії України» (1969–1972).

Як зазначає М. Кирчанів, радянська політика уніфікації та колонізації України, спрямована на повну інтеграцію країни в радянський політичний простір і наукову систему, не змогла повністю знищити локальні особливості регіонів. У цей період чітко проявилися розбіжності в політичній, економічній та культурній сферах між західними, центральними і східними частинами України. Радянська інтелігенція, прагнучи узгодити ці відмінності, намагалася створити єдину концепцію історії України як однієї з республік СРСР⁷.

У 1950–70-х роках методисти-історики, серед яких М. Лисенко, Ф. Лось, Г. Підлуцький, В. Спицький, П. Уховська та інші, концентрували свої зусилля на розробці змісту історії УРСР та її гармонійній інтеграції до загального курсу історії СРСР. Підсумком багаторічних наукових досліджень стало видання восьмитомної (у десяти книгах) «Історії Української РСР» у 1977–1979 роках.

⁶ Там само. С. 205–220.

⁷ Кирчанів М. Регіональні дискурси української історії // Регіональна історія України: збірник наукових статей. 2007. Випуск 1. С. 79–88.

У 1960-х роках була створена програма єдиного курсу вітчизняної історії для VII–X класів середніх шкіл УРСР. У цьому курсі приблизно 20 % матеріалу було присвячено історії республіки. Разом із програмою готувалися й відповідні підручники. Зокрема, у 1961 році було видано підручники для VII–VIII класів і посібники для IX–X класів, які згодом неодноразово перевидавалися. Ці видання зробили значний внесок у формування змістовного викладання історії УРСР у школах.

На початку 1960-х років, як зазначав Т. Пчельников, інтерес до регіональної історії суттєво зріс, що супроводжувалося впровадженням нових методик. Пасивні методи поступилися місцем активним формам навчання, серед яких особливе місце займала організація шкільних краєзнавчих музеїв. Учні не лише створювали експозиції, але й самостійно працювали екскурсоводами⁸.

Учителі активно залучали школярів до пошуку матеріалів з регіональної історії поза підручниками. Це включало аналіз газетних і журнальних публікацій, опрацювання історичних документів, запис оповідей очевидців, листування з учасниками подій, створення фотоальбомів і організацію зустрічей з цікавими особистостями. Одночасно методисти вдосконалювали зміст і структуру навчальних матеріалів з історії рідного краю, інтегруючи їх у загальний курс історії СРСР.

Впровадження історії УРСР як складової частини радянської регіональної історії породило низку методичних викликів. Необхідно було визначити обсяг знань, які учні повинні опанувати, відібрати ключові ідеї, події та явища, розробити методи подачі матеріалу, знайти оптимальні форми використання наочних посібників і технічних засобів. Також важливим завданням було встановлення зв'язку між викладанням історії УРСР та загальним курсом вітчизняної історії.

У 1970–1971 роках М. Лисенко здійснив першу спробу створити узагальнену методику викладання історії Української РСР для учнів VII–

⁸ Краєзнавча робота школярів // Викладання історії у школі. 1962. № 3. С. 93–95.

X класів середніх шкіл. Спираючись на аналіз змісту нових підручників 1980-х років, результати систематичних спостережень за навчальним процесом, якість знань і навичок учнів, а також на передовий досвід педагогів, автор розробив удосконалення методики подачі матеріалу. Він уточнив характеристики історичних діячів, визначення ключових понять, подій та явищ, а також запропонував нові підходи до проблемного навчання. Зокрема, М. Лисенко запропонував використовувати творчі завдання не тільки під час опрацювання текстів підручників і документів, а й у процесі аналізу ілюстрацій та іншого наочного матеріалу.

Практика викладання історії УРСР у межах єдиного курсу вітчизняної історії показала, що успішними є ті вчителі, які заздалегідь планують систему уроків, розробляють методику їх проведення, підбирають відповідні документи, наочність, технічні засоби і творчі завдання. Такий підхід дозволяв досягати більшої ефективності в навчальному процесі.

За спостереженнями О. Пометун, у 1970–80-х роках історична освіта зазнала низки змін. Зокрема, було скорочено фактичний зміст, переважно за рахунок матеріалів про історичних діячів та історію республіки. Водночас зросла кількість соціологічних понять, а ідеологізація курсу посилилася⁹.

Зі здобуттям Україною незалежності в 1991 році історія України набула статусу національно-державної. У 1990-х роках регіональна історія почала формуватися як поєднання історичного краєзнавства і народознавства в контексті історико-географічних регіонів, а наприкінці десятиліття – як дослідження, присвячені окремим областям країни.

Як зазначив П. Тронько, у 1990-х роках Україна переживала своєрідний «краєзнавчий Ренесанс». Історичне краєзнавство стало частиною української історіографії як спеціальна історична дисципліна, яка займається вивченням

⁹ Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : [Б.в.], 144 с.

«історії, теоретичних основ, змісту та методів комплексного пізнання минулого певного регіону»¹⁰.

У радянській історіографії регіональні відмінності часто залишалися поза увагою професійного історичного середовища. Через це Україна здобула незалежність як держава регіонів, де території суттєво відрізнялися одна від одної. Водночас історики не змогли дати відповідь на запитання про джерела і розвиток регіоналізму та локальності в історії країни¹¹. Упродовж 1990-х років українські інтелектуали багаторазово намагалися з'ясувати причини й природу територіальних відмінностей та унікальних рис різних регіонів. Як зазначає М. Кирчанінов, у цей період спроби створити історію України часто зводилися до історії політичного центру, у той час як регіонам відводилася другорядна роль¹².

Методика викладання шкільної регіональної історії залишалася недоопрацьованою, оскільки лише у 2000-х роках академічна історична наука почала активно досліджувати концепт регіональної історії. Упродовж останніх двадцяти років методисти-історики звертали увагу на проблеми навчання історичного краєзнавства. Важливі публікації на цю тему з'являлися в журналі «Краєзнавство» та у спеціалізованих посібниках.

У 2000-х роках методичні аспекти навчання історії рідного краю почали розроблятися глибше. Так, Г. Сєрова в дисертації «Методичні засади відбору реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України» (2005) теоретично обґрунтувала етнологічний підхід до формування змісту курсу історії України. Вона розробила концепцію, яка базувалася на структуризації етнологічного компонента, визначила ключові поняття й уточнила термінологію курсу історії для 7-го класу.

¹⁰ Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні багатовікових культурних традицій українського народу // VIII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство і культура (Наук. допов. та повідом.). Київ – Харків, 1997. Частина 1. С. 6–12.

¹¹ Кирчанів М. Регіональні дискурси української історії // Регіональна історія України : збірник наукових статей. 2007. Випуск 1. С. 90.

¹² Там само. С. 91.

О. Луніка в дисертації «Методичні засади відбору та реалізації краєзнавчої складової курсу історії України в 7–8 класах» (2012) запропонувала поняття «краєзнавча складова курсу історії України» та обґрунтувала методичні підходи до відбору матеріалів. Вона досліджувала умови ефективної організації пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення краєзнавчого матеріалу, спрямованого на розвиток історичної компетентності.

Г. Касьянов зазначає, що останнім часом історична освіта в Україні характеризувалася тенденцією до формування моноетнічної версії історії¹³. Н. Яковенко підкреслює, що підручники, які використовувалися в цей період, акцентували увагу на етноцентричності, ігноруючи багатонаціональність і поліконфесійність України, яка завжди була різноманітною у своєму етнічному та релігійному складі¹⁴.

Основою історії України має бути український етнос, який слугує ядром нації та держави. Водночас важливо враховувати впливи зовнішніх чинників на етногенез, використовуючи територіальний підхід. Шкільний курс історії України повинен розглядати її не лише як виключно історію українців, а як простір, де разом із українцями розвивалися й функціонували інші етнічні спільноти¹⁵. Проте багато підручників представляють історію України переважно крізь призму історії етнічних українців. Інші етноси, які мешкали й мешкають на території країни, згадуються поверхово, а інколи навіть постають у негативному світлі або в ролі ворогів¹⁶.

Регіоналізація змісту навчання та його антропологізація, як альтернативний підхід, повинні враховувати, на думку О. Струкевича,

¹³ Яким має бути зміст сучасної історичної освіти в Україні. Проблеми взаємодії академічної й дидактичної історії: матеріали круглого столу // Історія України. 2010. № 29 (669). С. 4.

¹⁴ Там само. С. 15.

¹⁵ Там само. С. 21.

¹⁶ Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні : матеріали II круглого столу Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 18 жовтня 2008 року) / Зведення та упорядкування пропозицій / Наталя Яковенко. Розшифровка стенограми і систематизація відгуків Людмила Ведмідь. Київ, 2009. С. 23.

необхідність вивчення політичної історії державності та націєтворення. Це сприятиме формуванню у молоді усвідомлення своєї належності до українського етносу й нації, що допоможе зберегти ідентичність у полікультурному середовищі¹⁷.

Під час круглого столу Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (2008) зазначалося, що мілітарно-політична історія, викладена з позиції «загальнонаціонального інтересу», часто створює одновимірну картину «правди». Це, своєю чергою, може призвести до закріплення в підручниках протиставлення, де певні групи стають «зрадниками» або «відступниками», що шкодить «загальному інтересу»¹⁸.

У навчальних програмах та підручниках історія України здебільшого зображується як процес «національного відродження» і «державотворчих змагань», без належного акценту на регіональну специфіку тих територій, які залишалися осторонь цих процесів¹⁹. Як зауважує Н. Яковенко, для формування в учнів відчуття зв'язку з предками необхідно включати в навчальні матеріали елементи локальної історії, висвітлюючи її культурні, економічні та демографічні особливості.

Аналіз педагогічної й методичної спадщини у викладанні історії у школах показує, що впродовж XX століття регіональну історію часто ототожнювали з історичним краєзнавством. Розроблялися відповідні методики краєзнавчої роботи. На початку XXI століття академічні історики й методисти почали акцентувати увагу на виокремленні регіональної історії та визначенні її специфіки, водночас шукаючи ефективні способи інтеграції регіонального змісту в загальний курс вітчизняної історії.

Здобуття незалежності Україною стало поштовхом для розвитку шкільного краєзнавства, надавши йому новий зміст та імпульс. Важливим кроком стало створення 27 березня 1990 року Всеукраїнської спілки

¹⁷ Там само. С. 8.

¹⁸ Там само. С. 11.

¹⁹ Там само. С. 17.

краєзнавців, яку очолив академік Національної академії наук України Петро Тимофійович Тронько. Значущими подіями стали масштабні акції з підготовки та видання «Книг пам'яті», «Книг скорботи», томів «Реабілітовані історією», «Зводу пам'яток історії і культури».

Особливу роль у стимулюванні учнівського краєзнавства відіграють різноманітні рухи, конкурси, експедиції та акції, організовані Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, а також Всеукраїнською спілкою краєзнавців. У 1990 році стартував рух «Моя земля – земля моїх батьків», спрямований на збереження та примноження культурних традицій. У його межах проводилися численні всеукраїнські проекти, зокрема експедиція «Краса і біль України», історико-географічні акції «Сто чудес України» та «Мікротопоніми України». Значущою стала акція «Пам'ять», присвячена 55-річчю визволення України та перемоги у Другій світовій війні (1998–2000).

На регіональному рівні також активно проводилися краєзнавчі заходи, наприклад, конкурс «Бойовий орден, медаль у твоєму домі» (1998, Дунаївці) та хмельницька експедиція «Легенди рідного краю», матеріали якої були опубліковані у спеціальному збірнику. Результатом експедиції «Мікротопоніми України» став методичний посібник «Топоніми рідного краю», виданий на Хмельниччині.

У 2006 році розпочалася експедиція «Історія міст і сіл України», яка залучала учителів та учнів до збору матеріалів про населені пункти. У 2009 році стартувала міжгалузева програма «Пізнай свою країну».

Шкільне музейне краєзнавство отримало новий поштовх завдяки затвердженню «Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України» (наказ Міносвіти №151 від 20 травня 1997 р.) відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 року. Реєстрація та перереєстрація шкільних музеїв відповідно до

нового положення 1997 року забезпечили облік і упорядкування 2522 музеїв до 2004 року.

Стимулюванню краєзнавчої діяльності сприяють конкурси науково-дослідних робіт, предметні олімпіади, учнівські конференції, які організовуються Малою академією наук.

Центрами організації шкільного краєзнавства є Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, обласні та місцеві станції туризму, а також творчі об'єднання школярів. Основними напрямками роботи УДЦТК є нормативно-методичне забезпечення, організація туристичної діяльності учнів та розвиток краєзнавчих пошуків, які здебільшого реалізуються через дитячі туристсько-краєзнавчі гуртки. Станом на 1 січня 2010 року в таких гуртках навчалось 110,3 тис. учнів, що становило 2,54 % від загальної кількості школярів.

Спортивний туризм в Україні розвивається через діяльність туристсько-спортивних гуртків, які працюють за програмами «Юні туристи», «Пішохідний туризм», «Спортивний туризм», «Спортивне орієнтування». Ця система включає організацію змагань із пішохідного туризму та спортивного орієнтування, проведення комплексних конкурсів, тижнів туризму, туристських зльотів, масових сходжень на вершини Карпат, краєзнавчих подорожей і походів рідним краєм, а також категорійних походів.

Значного поширення набули гуртки історичного краєзнавства, народознавства, народних ремесел, декоративно-ужиткового мистецтва, а також ті, що функціонують у рамках руху «Моя земля – земля моїх батьків». Організацією таких заходів займається Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (УДЦТК), який розробляє положення, методичні рекомендації, координує проведення заходів, аналізує їх результати та заохочує переможців. Центр також організовує всеукраїнські конкурси на кращі науково-методичні розробки з питань позашкільної освіти.

До мережі позашкільних навчальних закладів туристсько-краєзнавчого профілю входять обласні центри туризму і краєзнавства, а також міські та районні станції юних туристів. Кількість таких закладів постійно зростала: у 2000 році їх налічувалося 90, у 2004 – 99, а станом на 1 січня 2010 року – вже 104. Найбільше таких центрів функціонує у Дніпропетровській та Хмельницькій областях.

Хмельницький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (ХОЦТКУМ) почав свою діяльність у складному 1947 році. З роками змінювалася його назва, а разом із нею і акценти роботи. У 1977 році обласну екскурсійно-туристичну станцію перейменували на обласну станцію юних туристів, а в 1992-му вона була реорганізована в сучасний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді.

До структури ХОЦТКУМ входять методичний, краєзнавчий, туристсько-спортивний та екскурсійний відділи, де працюють 33 спеціалісти. Центр координує роботу секцій краєзнавства, історії України, археології, географії та геології Хмельницького територіального відділення МАН України. Він опікується 30 гуртками різного профілю, до яких входять близько 500 учнів. Видавнича діяльність центру охоплює 35 книг, брошур і плакатів, створених у період 1995–2008 років. Центр також активно залучає молодь до участі в історико-краєзнавчих експедиціях, музейній роботі та інших ініціативах.

У незалежній Україні шкільне краєзнавство стало важливим засобом відновлення зв'язку молодого покоління з національною історією та формування патріотичних почуттів. Робота в цій сфері враховує як традиційні, так і сучасні форми краєзнавчої діяльності.

Історико-краєзнавчі дослідження в умовах Нової української школи (НУШ) є важливим інструментом формування патріотичних почуттів, історичної свідомості та міждисциплінарних компетентностей учнів. Завдяки впровадженню краєзнавчого компоненту, учні не лише знайомляться з історією рідного краю, але й глибше розуміють національні традиції та

культурну спадщину, що сприяє їхньому особистісному розвитку та активній громадянській позиції.

Вивчення історії рідного краю сприяє збереженню локальної ідентичності, інтеграції регіональних особливостей до загальнонаціонального контексту, а також розвитку критичного мислення. Цей аспект є особливо важливим у сучасному глобалізованому світі, де зростає потреба збереження культурної та історичної спадщини. Краєзнавчі дослідження дозволяють учням усвідомити значущість їхньої малої батьківщини як частини великої історії.

Методологічні засади інтеграції краєзнавства у шкільні програми потребують подальшого вдосконалення, особливо в умовах модернізації освіти та поширення цифрових технологій. Важливо розробляти сучасні інструменти для інтерактивного навчання, такі як електронні підручники, цифрові карти, віртуальні екскурсії, що допоможуть учням краще засвоювати матеріал. Такі підходи роблять навчання не лише інформативним, але й захоплюючим.

Включення краєзнавчого компоненту у навчальні програми забезпечує гармонійний зв'язок між загальнонаціональною історією та культурою рідного краю, сприяючи формуванню цілісної картини світу у школярів. Зокрема, вивчення локальної історії допомагає глибше зрозуміти зв'язок між минулим і сучасним, виявити спільні риси та відмінності між різними регіонами України, а також побачити себе частиною національної спільноти.

У сучасних умовах важливими є використання інтерактивних методів, проектної діяльності, організації екскурсій, залучення учнів до створення шкільних музеїв та участі у краєзнавчих конкурсах і акціях. Такі форми роботи сприяють активному залученню учнів до навчального процесу, розвитку дослідницьких здібностей, навичок співпраці та критичного аналізу. Зокрема, організація історико-краєзнавчих експедицій і створення творчих проектів розвиває інтерес учнів до вивчення історії.

Результати дослідження підтверджують, що історико-краєзнавчі дослідження можуть бути основою для розробки інноваційних підходів до викладання історії в умовах Нової української школи. Вони забезпечують учням можливість не лише вивчати факти, але й аналізувати їх у ширшому контексті. Це сприяє формуванню компетентного випускника, здатного орієнтуватися в історичних подіях, критично мислити та брати активну участь у житті громади.

1.2. Джерельна база

Одним із найважливіших етапів будь-якого наукового дослідження є ґрунтовний аналіз джерельної бази, що слугує основою для формулювання наукових висновків, аргументації позицій дослідника та підтвердження достовірності емпіричних даних. У даній роботі джерельна база сформована з урахуванням міждисциплінарного характеру тематики, що охоплює питання історичного краєзнавства, педагогіки, етнографії, історії регіону та методики краєзнавчої діяльності у закладах середньої освіти.

Першу групу джерел становлять нормативно-правові документи, а також узагальнені наукові позиції щодо ролі краєзнавства у формуванні історичної свідомості школярів. Важливе місце серед таких джерел займає «Національна доктрина розвитку освіти України», де зазначено, що одним із ключових завдань освіти є формування патріотичних почуттів та громадянської відповідальності через опору на історико-культурну спадщину рідного краю²⁰. У цьому контексті шкільне краєзнавство розглядається як важливий компонент виховання, що поєднує пізнавальну, освітню та морально-етичну функції.

²⁰ Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті : затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002 // Офіційний вісник України. 2002. № 16. С. 11.

Актуальним і необхідним для аналізу є також врахування положень Концепції «Нова українська школа» (НУШ), що визначає оновлену парадигму освіти, зорієнтовану на формування компетентнісного підходу та розвиток цінностей, пов'язаних із громадянською відповідальністю, патріотизмом та повагою до національної спадщини. НУШ наголошує на важливості інтеграції краєзнавчого підходу у зміст навчальних програм, що надає дослідницькій і пошуковій діяльності школярів нову якісну динаміку. Осмислення історико-культурного досвіду рідного краю в межах освітньої реформи дозволяє сформувати цілісну картину національної ідентичності в учнів.

Теоретичну основу дослідження склали праці провідних вітчизняних учених у сфері краєзнавства. Значний внесок у розробку методичних засад шкільного краєзнавства зробили М. Костриця та В. Обозний, які трактують краєзнавство як форму пізнавальної, дослідницької й соціально-корисної діяльності учнів²¹. Цю позицію розвиває також Я. Треф'як, що наголошує на потребі національного змістового наповнення краєзнавчої роботи в сучасній школі²². І. Прус, у свою чергу, визначає шкільне краєзнавство як дидактичну категорію, що полягає у комплексному вивченні певної території на основі спостережень та пошукової діяльності під керівництвом педагога²³.

Особливу цінність становлять джерела, що висвітлюють історію Поділля як об'єкта краєзнавчих студій. Праці Я. Дашкевича дозволяють чітко окреслити територіальні межі Поділля у хронологічному вимірі XII–XVIII ст.²⁴. Значна увага приділена археологічним, демографічним та культурним аспектам у дослідженні І. Винокура²⁵, який описує історичну

²¹ Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота. Київ: Вища школа, 1995. С. 9–21.

²² Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. 110 с.

²³ Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі. Київ: Радянська школа, 1984. С. 4–15.

²⁴ Дашкевич Я. Р. Територія і межі історичного Поділля (XII–XVIII ст.) // Тези доповідей десятої Вінницької обл. іст.-краєзн. конф. Вінниця, 1991. С. 24.

²⁵ Винокур І. С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Київ; Одеса, 1985. 126 с.

динаміку заселення Поділля від доби палеоліту до середньовіччя. Подальше поглиблення тематичного аналізу забезпечують праці Н. Молчановського²⁶, В. Антоновича²⁷ та В. Гульдмана²⁸, що стали джерелами аналізу історичних процесів та трансформацій у регіоні в період домодерної доби.

Історико-статистичні дані щодо соціально-економічного розвитку Поділля в новітній період знаходимо у роботах П. Деншовця²⁹, П. Григорчука³⁰, а також у джерелах довідкового типу – «Енциклопедії українознавства»³¹ та «Довіднику з історії України»³², які використовувалися як для підтвердження фактологічного матеріалу, так і для визначення термінологічних та хронологічних меж досліджуваних явищ.

Глибокий змістовний пласт становлять також джерела усної народної творчості, перекази, легенди, які були зафіксовані в працях, що відображають ментальні уявлення населення Поділля про події минулого. Йдеться, зокрема, про легенду про Буняка, опубліковану в журналі «Киевская старина»³³, та хроніки, вміщені у «Полном собрании русских летописей»³⁴.

Вивчення топоніміки та локальної історії окремих поселень, зокрема Смотрича, здійснювалось за матеріалами М. Орловського³⁵, де подано детальний опис соціальної структури й міського устрою подільського містечка у XIX столітті. Актуальними залишаються й узагальнення

²⁶ Молчановский Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. Київ, 1885. 345 с.

²⁷ Антонович В. Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV ст.: Выпуск I. Київ, 1878. 156 с.

²⁸ Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. Каменец-Подольский, 1901. 402 с.

²⁹ Деншовець П. М. Населення Поділля за переписом 1897 р. // Тези доп. восьмої Він. обл. іст.-краєзн. конф. Вінниця, 1989. С. 48–49.

³⁰ Григорчук П. С. Вінницька область 1932 р. у світлі даних статистики // Тези доп. шостої Він. обл. іст.-краєзн. конф. Вінниця, 1998. С. 49–50.

³¹ Енциклопедія українознавства. Львів, 1993. Т. 1. С. 30.

³² Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ: Генеза, 2001. 1136 с.

³³ Подольская легенда о Буняке // Киевская старина. 1892. Т. 37. С. 444–445.

³⁴ Полное собрание русских летописей. СПб., 1846. Т. XI. С. 5.

³⁵ Орловский М. Я. Историческое описание заштатного г. Смотрича Каменецкого уезда Подольской губернии // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». 1884. № 20. С. 697.

В. Прокопчука щодо становлення краєзнавчого руху на Поділлі³⁶, а також аналіз культурної спадщини краю в контексті національного відродження³⁷.

Особливої уваги заслуговує питання демографічних змін та структури населення, яке розглядалося на основі статистичних матеріалів, отриманих із перепису 1897 року³⁸, а також у праці Жупанського, Круля та Джамана, які запропонували сучасне бачення кордонів історико-географічного Поділля³⁹.

Методологічне підґрунтя формування краєзнавчої компетентності учнів забезпечили праці Г. Матюшина, який акцентує увагу на дослідницькій функції шкільного краєзнавства⁴⁰, а також О. Приходнюка, що висвітлює засади етнокультурної ідентичності слов'янського населення Поділля⁴¹.

Таким чином, джерельна база даного дослідження охоплює широке коло нормативних, історичних, методичних і краєзнавчих джерел, що дозволяє комплексно підходити до проблеми шкільного краєзнавства в контексті історичної регіоналістики. Її аналіз дає підстави стверджувати, що краєзнавство як педагогічне й дослідницьке явище спирається на глибокі історичні традиції та сучасні науково-методичні підходи, що уможливорює його успішне впровадження у навчальний процес закладів загальної середньої освіти відповідно до вимог і цінностей, проголошених у НУШ.

Практичні реалізації краєзнавчих підходів у межах НУШ уже демонструють позитивні результати. Наприклад, у межах всеукраїнської експедиції «Моя Батьківщина – Україна» учні досліджують історію своїх родин, традиції, мову, ремесла, що дозволяє інтегрувати краєзнавчу

³⁶ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ: Рідний край, 1995. 204 с.

³⁷ Прокопчук В. С. Поділля – рідний край // Поділля і Волинь у контексті укр. нац. відродження : наук. зб. Хмельницький : Доля, 1995. С. 5–9.

³⁸ Деншовець П. М. Населення Поділля за переписом 1897 р. // Тези доп. восьмої Він. обл. іст.-краєзн. конф. Вінниця, 1989. С. 48–49.

³⁹ Жупанський Я. І., Круль В. П., Джаман В. О. До питання про межі Поділля // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля : наук. зб. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 125–126.

⁴⁰ Матюшин Г. Н. Историческое краеведение. Киев, 1987. С. 37, 42–46.

⁴¹ Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI–VII ст. н.е.). Київ, 1975. С. 9.

діяльність у межах гуманітарного та суспільного освітнього компонентів. Значну увагу приділяють напрямам «Із батьківської криниці» та «Козацькому роду нема переводу», що сприяє формуванню історичної пам'яті та ціннісних орієнтирів.

Також варто відзначити проєкт «Наші краєзнавчі розвідки», у рамках якого учні проводять дослідження локальних історичних об'єктів, записують спогади старожилів та презентують свої роботи у формі інтерактивних екскурсій або мультимедійних презентацій. Подібна діяльність сприяє розвитку дослідницьких навичок та формуванню громадянської компетентності.

Значну роль у популяризації краєзнавства відіграють ініціативи на рівні бібліотек, зокрема краєзнавчі електронні проєкти Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, де створено доступні онлайн-ресурси з краєзнавчим наповненням, що можуть бути використані школами як додаткові джерела для навчання. Наприклад, у закладах загальної середньої освіти Хмельниччини активно впроваджуються міжпредметні проєкти з вивчення локальної історії, під час яких учні проводять польові етнографічні дослідження, записують усні історії старожилів та створюють шкільні міні-музеї. У межах проєктів «Моя громада – моя відповідальність», «Музей у валізі» та «Поділля: історія поруч» учні інтегрують знання з історії, географії, української мови та літератури, формуючи комплексне уявлення про свій регіон. Подібні ініціативи не лише сприяють формуванню ключових компетентностей, а й підвищують мотивацію до навчання, зміцнюючи зв'язок між освітнім процесом і реальним життям громади.

1.3. Методологія та методи дослідження

Методологічні засади дослідження відіграють ключову роль, оскільки саме вони визначають логіку пізнавального процесу, обґрунтовують вибір джерел інформації, методів дослідження та характер аналізу отриманих

результатів. У межах теми «Історико-краєзнавчі дослідження в умовах Нової української школи» методологія формується на основі синтезу історичних, педагогічних та міждисциплінарних підходів, що забезпечує всебічне й глибоке розуміння досліджуваного феномену.

Використання історичного підходу надало можливість прослідкувати етапи становлення краєзнавства в системі шкільної освіти у хронологічному аспекті – починаючи з елементів регіонального пізнання в школах Київської Русі і до сучасних методик, інтегрованих у зміст НУШ. Завдяки цьому підходу виявлено причинно-наслідкові зв'язки між суспільно-політичними змінами та трансформаціями освітньої сфери, а також визначено закономірності розвитку краєзнавчої традиції.

Цивілізаційний підхід розглядає шкільне краєзнавство як важливий засіб збереження і передачі історико-культурного коду локальних спільнот у рамках єдиної національної освітньої системи. З цієї перспективи краєзнавчі практики набувають не лише навчального, а й духовного значення, виступаючи формою спадкоємності поколінь.

Значну увагу приділено ціннісному підходу, оскільки краєзнавчий компонент освіти сприяє формуванню в учнів таких базових цінностей, як патріотизм, шанобливе ставлення до рідного краю та усвідомлення власної причетності до історії регіону. Оцінка історичних подій у процесі навчання допомагає сформувати особистісне ціннісне ставлення до минулого, що відповідає засадам компетентнісної освіти.

У зв'язку з реформуванням освітнього процесу в рамках НУШ до методології було впроваджено модернізаційний підхід, що передбачає оновлення методичних засад і актуалізацію краєзнавчого матеріалу шляхом застосування цифрових технологій, проектної діяльності та інтерактивних форм навчання.

Регіональний підхід виявився надзвичайно важливим, оскільки дослідження зосереджувалося на особливостях історико-культурного регіону

Поділля та специфіці впровадження краєзнавства у школах Хмельницької області.

Методологія ґрунтувалася на принципах історизму, який забезпечував аналіз розвитку краєзнавчої освіти в контексті соціально-політичних змін в Україні, а також на принципі об'єктивності, що гарантував достовірність викладених фактів на основі науково підтверджених джерел. Принцип детермінізму дав змогу простежити вплив політичних, педагогічних та культурних чинників на розвиток краєзнавчої діяльності. Соціальний підхід враховував інтереси учнів як суб'єктів певного соціального середовища, а принцип альтернативності дозволяв розглядати різні варіанти розвитку регіональної складової історичної освіти з огляду на динаміку суспільних запитів.

У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові методи, які сприяли виділенню основних компонентів краєзнавчих практик, узагальненню даних про історію та сучасний стан шкільного краєзнавства, переходу від конкретних фактів до загальних висновків, логічному формулюванню оцінок та тенденцій, порівнянню освітніх моделей різних епох, а також моделюванню перспективних форм краєзнавчої діяльності в умовах НУШ.

Із спеціально-історичних методів було використано історико-хронологічний, що дав змогу відтворити розвиток краєзнавства в історичній динаміці, порівняльно-історичний, який забезпечив зіставлення традицій шкільного краєзнавства в різних регіонах та періодах, системний метод, що дозволив розглядати краєзнавство як складову загальної освітньої системи, а також типологічний метод, що сприяв класифікації форм краєзнавства за функціональним призначенням.

Крім того, у дослідженні застосовувався міждисциплінарний підхід, який передбачав педагогічний аналіз навчальних програм і нормативних документів НУШ, історико-культурний аналіз регіонального матеріалу, а

також краєзнавчі студії, що включали емпіричні спостереження, роботу з архівними документами, усними джерелами та фольклором.

Таким чином, поєднання різноманітних підходів, принципів і методів дозволило сформувати цілісне уявлення про роль і місце історико-краєзнавчої діяльності у сучасній українській школі та обґрунтувати рекомендації щодо її подальшого розвитку відповідно до концепції Нової української школи.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз історичного розвитку краєзнавства як педагогічного й культурного явища засвідчив, що формування його теоретико-методичних основ має глибокі історичні корені й тісно пов'язане з еволюцією національної освіти. Починаючи з часів Київської Русі, коли діти засвоювали знання про природу, ремесла та побут своєї місцевості через усну традицію, і до сучасних освітніх реформ, краєзнавство постійно виступало важливим засобом пізнання світу та виховання любові до рідного краю. Його становлення відбувалося під впливом соціально-політичних трансформацій, розвитку педагогічної думки та зміни парадигм у навчанні. Уже в XVI–XVII століттях елементи локального пізнання набули системності в братських школах і козацьких освітніх осередках, де формувався світогляд молоді на основі зв'язку з природним і культурним середовищем рідної землі.

Подальший розвиток краєзнавства у XVIII–XIX ст. був тісно пов'язаний із поширенням гуманістичних ідей та формуванням національної самосвідомості. Праці М. В. Ломоносова, К. Д. Ушинського, представників «Руської трійці» започаткували методичні підходи до організації пізнавальної діяльності учнів через спостереження, екскурсії, аналіз місцевих явищ. В українських і галицьких школах краєзнавство поступово перетворювалося з допоміжного елемента навчання на самостійну освітню

галузь, спрямовану на формування духовної єдності між людиною та її середовищем. Цей період можна вважати підготовчим етапом для подальшого становлення системного підходу до викладання історії рідного краю.

На початку XX століття краєзнавчі підходи стали складовою нових освітніх реформ. Революційні події 1905–1907 рр. актуалізували питання навчання українською мовою та вивчення національної історії. Саме тоді сформувалася методологія, яка передбачала використання локального матеріалу як основи для розвитку пізнавальної активності учнів. Праці М. Грушевського, М. Аркаса, Б. Грінченка стали взірцями поєднання науковості з національним змістом. Особливого значення набуло поняття «локалізації педагогіки», запропоноване Є. Звягінцевим, яке утвердило краєзнавство як метод безпосереднього дослідження дитиною навколишнього світу через власний досвід.

У 20–30-х роках XX століття відбулася інституціоналізація краєзнавчого руху. Комплексне навчання радянської трудової школи ґрунтувалося на принципах територіальності, практичної діяльності та зв'язку навчання з життям. Хоча ідеологічний контекст суттєво обмежував наукову свободу, саме цей період дав поштовх до розвитку масового шкільного краєзнавства через створення гуртків, екскурсій, проектних робіт.

Повоєнна доба відзначилася посиленням краєзнавчої роботи у формі шкільних музеїв і пошукових експедицій, які стали одним із небагатьох інструментів збереження національної пам'яті. Як зазначає І. Колесник, у радянських умовах краєзнавство виконувало функцію «прихованого носія української ідентичності»⁴². Попри централізацію історичної науки, саме краєзнавчі ініціативи забезпечували збереження локальних традицій, що стало основою для подальшого відродження національної освіти.

⁴² Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія // Регіональна історія України : збірник наукових статей / Головний редактор В. Смолій ; відп. редактор Я. Верменич. Вип. 1. 2007. № 1. С. 205–220.

У 50–70-х роках ХХ століття шкільне краєзнавство отримало наукове обґрунтування через створення методичних розробок, підручників і програм, де інтегрувалися знання про Українську РСР у контекст історії СРСР. Праці М. Лисенка, Ф. Лося, В. Спицького заклали основи методики системного вивчення регіональної історії в освітньому процесі. Водночас діяльність радянських методистів, попри її ідеологічні рамки, сприяла накопиченню значного досвіду у викладанні локальної історії, організації шкільних музеїв, експедицій і конкурсів.

Зі здобуттям Україною незалежності почався новий етап розвитку краєзнавчої освіти – період так званого «краєзнавчого Ренесансу», про який писав П. Тронько⁴³. Краєзнавство отримало статус самостійного наукового напрямку, що поєднує педагогіку, історію та етнокультуру. Створення Всеукраїнської спілки краєзнавців, серії видань «Історія міст і сіл України», програм «Пізнай свою країну» та руху «Моя земля — земля моїх батьків» сприяло масовому залученню учнів і вчителів до дослідницької діяльності. Цей процес став основою формування громадянських і патріотичних цінностей через вивчення локального середовища.

У ХХІ столітті розвиток шкільного краєзнавства тісно пов'язаний із модернізацією освітнього процесу, впровадженням компетентнісного та особистісно зорієнтованого навчання. Дослідження О. Луніки, Г. Серової, І. Пруса підтверджують, що краєзнавство в умовах Нової української школи виконує функцію інтеграції міжпредметних зв'язків, формування історичної компетентності, розвитку критичного мислення й дослідницьких навичок учнів. Парадигма сучасного шкільного краєзнавства передбачає поєднання традиційних форм (екскурсій, гуртків, пошукових експедицій) із цифровими технологіями, мультимедійними ресурсами та проектною діяльністю.

⁴³ Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні багатовікових культурних традицій українського народу // VIII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство і культура (Наук. допов. та повідом.)». Київ – Харків, 1997. Частина 1. С. 6–12.

Таким чином, історія розвитку краєзнавства демонструє поступову еволюцію від стихійних форм вивчення рідного краю до системно організованої, науково обґрунтованої педагогічної практики. На сучасному етапі воно виконує важливі функції – пізнавальну, виховну, соціалізаційну та ідентифікаційну, стаючи ключовим елементом формування національної свідомості. В умовах Нової української школи краєзнавство перетворюється на простір інтеграції знань, цінностей і навичок, який поєднує історію, географію, культуру та громадянську освіту. Його подальший розвиток залежить від узгодження теоретичних засад із сучасними викликами освіти, зокрема цифровізацією, міжкультурним діалогом і формуванням компетентного громадянина, який усвідомлює свою належність до рідного краю та відповідальність за його майбутнє

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ІНТЕГРАЦІЇ КРАЄЗНАВСТВА В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС НУШ

2.1. Нормативно-правова база й освітні програми

Нормативно-правова база, що регулює краєзнавчу роботу в умовах Нової української школи, охоплює цілу систему актів різного рівня – від указів Президента до наказів та листів Міністерства освіти і науки України. Вона формує законодавчий фундамент для реалізації краєзнавчої, туристсько-пізнавальної та позашкільної діяльності учнів, забезпечуючи її інтеграцію в сучасний освітній процес. У центрі цієї бази – концепція компетентнісного навчання, яка передбачає формування у школярів національної ідентичності, соціальної активності, екологічної та культурної свідомості. Саме краєзнавча робота сприяє реалізації цих завдань, оскільки поєднує пізнавальну, дослідницьку і практичну діяльність учнів у рідному середовищі, допомагає формувати громадянські, патріотичні та комунікативні компетентності, що визначені ключовими для НУШ.

Указ Президента України від 9 лютого 2016 року № 42/2016 «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»⁴⁴ окреслив стратегічні орієнтири державної політики у сфері формування здорового способу життя та розвитку фізичної активності молоді. Його положення створювали передумови для активного впровадження туристсько-краєзнавчих заходів у школах, оскільки вони поєднують рухову активність із виховними та освітніми цілями. Хоча цей документ у 2021 році втратив чинність, його ідеї залишаються актуальними й нині, адже сучасна школа

⁴⁴ Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» : Указ Президента України від 9 лютого 2016 р. № 42/2016.

прагне гармонійно поєднати інтелектуальний, моральний і фізичний розвиток дитини, а краєзнавча діяльність є однією з ефективних форм цього поєднання.

Ключовим документом, що регулює безпосередню організацію туристсько-краєзнавчої роботи, є наказ МОН України від 2 жовтня 2014 року № 1124 «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи»⁴⁵. Він визначає порядок планування, проведення та обліку екскурсій і подорожей з учнівською молоддю, встановлює вимоги до організації маршрутів, створення туристсько-кваліфікаційних комісій, підготовки керівників груп, забезпечення безпеки учасників. Цей наказ фактично залишається базовим правовим інструментом для організації краєзнавчих заходів у школах, хоча він і був ухвалений до впровадження Концепції НУШ, тому окремі його положення потребують оновлення з урахуванням сучасних педагогічних підходів, цифрових технологій і вимог інклюзивного навчання.

Важливою складовою правового забезпечення є Інструкція МОН України щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю⁴⁶, ухвалена того ж дня і під тим самим номером, що і наказ № 1124. Вона конкретизує організаційні аспекти проведення краєзнавчих заходів, порядок супроводу дітей, відповідальність керівників груп, правила оформлення документації. Цей документ гарантує безпечне й системне проведення навчальних екскурсій, що відповідає вимогам НУШ до організації освітнього середовища, у якому безпека учнів є пріоритетом.

Серед інших актів, які створюють правове поле для розвитку краєзнавчої діяльності, варто відзначити наказ МОН України від 9 вересня 2014 року № 1008 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський

⁴⁵ Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи : наказ Міністерства освіти і науки України від 2 жовтня 2014 р. № 1124.

⁴⁶ Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю : наказ Міністерства освіти і науки України від 2 жовтня 2014 р. № 1124.

конкурс рукописів навчальної літератури для позашкільних навчальних закладів системи освіти»⁴⁷, а також низку листів Міністерства, що роз'яснюють питання забезпечення прав дітей на позашкільну освіту, профілактики правопорушень серед молоді та збереження мережі позашкільних закладів у складних фінансових умовах. Ці документи створюють механізми підтримки творчих педагогічних ініціатив і розширення можливостей для дітей брати участь у позашкільній діяльності краєзнавчого спрямування.

В умовах Нової української школи така діяльність набуває особливого значення, оскільки краєзнавчі проекти, експедиції та екскурсії безпосередньо реалізують принципи компетентнісного навчання. Вони сприяють інтеграції предметів, розвитку критичного мислення, умінь працювати з інформацією, формують соціальну зрілість і відповідальність учнів. Краєзнавство стає не лише засобом пізнання історії, географії, культури рідного краю, а й важливим чинником формування громадянської позиції, екологічної свідомості та національної ідентичності. Саме тому воно має бути інтегроване в освітні програми та підтримане сучасними методичними рекомендаціями й оновленими нормативними актами.

Попри наявність достатньої нормативної бази, одним із викликів залишається її оновлення відповідно до сучасних потреб освіти. Документи 2012–2014 років не повною мірою враховують цифрові форми навчання, інклюзивну освіту, дистанційні або змішані формати проведення краєзнавчих заходів, що стали особливо актуальними в умовах воєнного стану та обмежень безпеки. Крім того, питання фінансування, кадрового забезпечення та матеріально-технічної бази позашкільних закладів залишаються проблемними, що може гальмувати практичну реалізацію правових норм.

⁴⁷ Міністерство освіти і науки України. Наказ від 09.09.2014 № 1008 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс рукописів навчальної літератури для позашкільних навчальних закладів системи освіти» // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1166-14>

Отже, наявна нормативно-правова база створює чіткі правові рамки для організації краєзнавчої роботи у школах і позашкільних установах. Її реалізація дозволяє поєднати освітній процес із практичним досвідом учнів, забезпечити інтеграцію навчання з життям громади, вихованням любові до рідного краю й патріотичної самосвідомості. Для сучасної школи важливо не лише дотримуватись цих норм, а й осучаснювати їх, розробляти внутрішні положення, методичні рекомендації, адаптовані до принципів і цінностей Нової української школи. Саме системне оновлення правових засад краєзнавчої діяльності дасть змогу реалізувати потенціал цієї роботи як засобу розвитку ключових компетентностей і формування активного громадянина України.

У цьому контексті важливо підкреслити, що нормативно-правова база не існує окремо від освітніх програм, а безпосередньо впливає на їхню структуру та зміст. У нових навчальних програмах для 5–9 класів, розроблених відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020), краєзнавчий компонент інтегровано в ряд навчальних дисциплін. Зокрема, у курсах «Історія України», «Географія», «Громадянська освіта», «Пізнаємо природу», «Мистецтво» передбачені теми, що безпосередньо пов'язані з вивченням локального середовища. Програма з історії акцентує дослідження локальних подій і джерел, історії громади, матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. Програма з географії передбачає роботу з місцевими природними об'єктами, ландшафтами, ресурсами, проблемами сталого розвитку на рівні громади.

Такі підходи дозволяють учням застосовувати знання на практиці, виходити за межі підручника й шкільного класу, поєднувати теоретичний матеріал із реальними спостереженнями та дослідницькою діяльністю. Саме краєзнавство забезпечує ту діяльнісну складову, на якій наполягає НУШ, адже воно передбачає виконання проєктів, роботу з картами, інтерв'ю з місцевими жителями, пошук інформації в архівах, музеях, бібліотеках громади. Таким чином нормативні документи визначають не просто

формальні правила проведення екскурсій, а фактично формують освітнє середовище, у якому краєзнавчі практики виступають дієвим інструментом інтегрованого навчання.

Окремого значення набувають освітні програми позашкільних закладів, які забезпечують розвиток туристсько-краєзнавчих гуртків. Примірні програми, затверджені МОН України для закладів позашкільної освіти, передбачають багаторівневу підготовку дітей і молоді з основ туризму, топографії, краєзнавства, екології та культурної спадщини. У цих програмах чітко визначено компетентності, які формуються на кожному етапі, – від базових умінь орієнтуватися на місцевості до навичок проведення міні-досліджень, створення туристичних маршрутів, написання краєзнавчих нарисів. Таким чином позашкільна освіта доповнює шкільні програми, забезпечуючи можливість для глибшого занурення у сферу краєзнавства, розвитку практичних умінь і залучення учнів до тривалих експедицій і зльотів.

Поступово формується й нова методична база, яка, хоча й не є нормативно-правовим документом, виконує важливу функцію тлумачення та адаптації законодавчих положень до практичної діяльності педагогів. Методичні рекомендації МОН із реалізації інтегрованого навчання, організації проєктної діяльності, впровадження громадянської освіти та формування національної ідентичності прямо або опосередковано підкреслюють значущість краєзнавчого підходу. У цих матеріалах наголошується, що робота з локальним середовищем сприяє глибшому засвоєнню змісту освіти та розвитку дослідницьких умінь, а також забезпечує емоційну залученість учнів, яка є необхідною умовою ефективного навчання.

Варто зазначити, що нові виклики, з якими зіткнулася українська освіта у 2022–2025 роках, актуалізували потребу перегляду підходів до організації краєзнавчої діяльності. Значна частина території України залишається зоною підвищеної небезпеки, що унеможлиблює проведення традиційних туристсько-краєзнавчих маршрутів. У таких умовах школи почали

адаптувати маршрути, використовувати цифрові технології для створення віртуальних екскурсій, активно залучати дистанційні формати дослідження місцевої історії та природної спадщини. Ці новації, хоч і не закріплені повною мірою в нормативних актах, вже стали частиною освітньої практики, а отже потребують оновлення нормативно-правової бази з метою їх легітимізації та системного впровадження.

На рівні громад, у межах реформи децентралізації, органи місцевого самоврядування отримали ширші повноваження щодо формування локальних програм розвитку освіти, включно з підтримкою краєзнавчих ініціатив. Багато територіальних громад розробляють власні програми підтримки дитячо-юнацького туризму, фінансують оновлення матеріально-технічної бази позашкільних закладів, відкривають нові гуртки та секції. Проте це знову ж таки вимагає узгодженості із загальнодержавними нормативами та вироблення єдиних рекомендацій щодо стандартів якості таких програм.

У перспективі важливо сформувати цілісну нормативно-правову модель, яка б поєднувала державні стандарти, локальні ініціативи громад і сучасні педагогічні технології. Таке узгодження дозволить не лише зберегти традиції українського краєзнавства, але й адаптувати його до умов цифрового суспільства та сучасних освітніх викликів, забезпечуючи дітям рівний доступ до якісної туристсько-краєзнавчої діяльності незалежно від регіону проживання, матеріальних можливостей громади чи умов безпеки.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання підготовки педагогічних кадрів, адже нормативні акти можуть створювати необхідні умови лише за умов наявності фахівців, здатних якісно реалізувати краєзнавчу діяльність. Сучасні стандарти педагогічної освіти поступово інтегрують модулі, пов'язані з туристсько-краєзнавчою підготовкою, однак їх змістовне наповнення все ще потребує удосконалення. Педагогам необхідно володіти не лише теоретичними знаннями щодо історико-культурних та природних особливостей регіону, а й практичними навичками

організації маршрутів, проведення польових занять, роботи з картографічними матеріалами, методами дослідницької діяльності. У зв'язку з цим важливим напрямом державної політики має стати узгодження змісту педагогічних програм із вимогами нормативно-правової бази, а також запровадження системи підвищення кваліфікації, що передбачає практичні тренінги, стажування, співпрацю з науковими установами та туристсько-краєзнавчими центрами.

Подальший розвиток краєзнавчої роботи залежить і від рівня міжсекторальної взаємодії, яка поступово закріплюється як одна з ключових тенденцій Нової української школи. Нормативні документи визначають загальні механізми співпраці закладів освіти з органами місцевої влади, музеями, бібліотеками, заповідниками, громадськими організаціями. Однак на практиці така взаємодія потребує чіткішого правового регулювання, зокрема в питаннях доступу до фондів музеїв, спільних експедицій, забезпечення транспортом, участі представників громади в освітніх заходах. Більшість таких ініціатив реалізуються на добровільних засадах, і це створює нерівномірність можливостей для різних регіонів. Удосконалення нормативних механізмів співпраці сприятиме тому, щоб краєзнавча діяльність перестала залежати виключно від ентузіазму окремих закладів чи педагогів, а стала системною частиною партнерської моделі освіти.

Зростає й роль цифрових освітніх ресурсів, що вимагає включення до нормативної бази положень про використання цифрових карт, онлайн-архівів, віртуальних музеїв, 3D-моделей місцевих пам'яток, цифрових маршрутів. Уже сьогодні учні багатьох шкіл активно працюють із платформами цифрової спадщини, сервісами дистанційних екскурсій, геоінформаційними системами, проте нормативні документи поки що не містять чітких регламентів або методичних рекомендацій щодо їхнього офіційного включення до програм краєзнавчої діяльності. Тому важливим кроком має стати розроблення окремих державних методичних рекомендацій щодо застосування цифрових ресурсів у краєзнавчій практиці, що дозволить

стандартизувати та підвищити якість використання сучасних інструментів у навчанні.

Окремої уваги потребує питання доступності краєзнавчих програм для дітей з особливими освітніми потребами. Хоча НУШ декларує інклюзивність як один із базових принципів, нормативні акти, що регулюють туристсько-краєзнавчу роботу, лише частково враховують потреби таких дітей. Багато маршрутів, форм діяльності та вимог щодо фізичного навантаження потребують адаптації або створення альтернативних безпечних форматів участі. Це ставить завдання розробити окремі методичні рекомендації щодо інклюзивного краєзнавства, включно з адаптованими формами екскурсій, використанням цифрових засобів, участю асистентів педагогів та залученням фахівців із реабілітації. Таким чином, удосконалення нормативної бази у напрямі інклюзії дозволить забезпечити рівні можливості для всіх учнів, незалежно від їхніх потреб і можливостей.

Загалом розвиток нормативно-правової та освітньої бази краєзнавчої діяльності перебуває у динаміці, що відповідає сучасним суспільним викликам та освітнім трансформаціям. Умови воєнного часу, цифровізація освіти, реформа децентралізації та зростання ролі громади у вихованні дітей формують новий контекст, у якому функціонує краєзнавча робота. Ці фактори вимагають гнучкості й оперативності в оновленні нормативних документів, поглиблення змісту освітніх програм, удосконалення механізмів фінансування та підтримки педагогів. Лише за умов системного перегляду й адаптації нормативних засад краєзнавства можлива повна реалізація освітнього потенціалу цього напрямку, що сприятиме формуванню покоління молодих українців, здатних усвідомлено взаємодіяти з культурним, природним і соціальним середовищем своєї громади.

2.2. Інтеграція краєзнавчого компонента в освітні галузі та типові навчальні програми НУШ

Інтеграція краєзнавчого змісту в освітній процес Нової української школи визначається передусім концептуальними засадами реформи, закріпленими в Концепції «Нова українська школа» (2016), де наголошено на компетентнісному, діяльнісному та дитиноцентрованому підходах, орієнтації на формування цінностей, громадянської ідентичності й належності до місцевої спільноти⁴⁸. У цьому контексті краєзнавство виступає не додатковим або факультативним елементом, а природним змістовим ресурсом для реалізації вимог Державних стандартів початкової та базової середньої освіти, які передбачають врахування культурного, історичного, природного середовища регіону як умови формування ключових і наскрізних компетентностей^{49;50}.

У Державному стандарті початкової освіти краєзнавчий підхід найбільш очевидно реалізується через інтегрований курс «Я досліджую світ», зміст якого орієнтовано на дослідження безпосереднього оточення дитини, її родини, громади, місцевих природних та культурних особливостей. Типові освітні програми для 1–4 класів (укладачі О. Савченко, О. Шиян та ін.) прямо передбачають можливість варіативного добору змісту з урахуванням ресурсів конкретного регіону, зокрема в темах про історію та природу рідного краю, місцеві традиції, ремесла, пам'ятки, видатних особистостей^{51;52}. Такий зміст спрямований не лише на засвоєння фактів, а й на організацію дослідницьких

⁴⁸ Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р. № 1/11-15077. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

⁴⁹ Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>

⁵⁰ Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF>

⁵¹ Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти І ступеня (1–2 класи) / під кер. О. Я. Савченко. Київ : МОН України, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>

⁵² Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти І ступеня (1–4 класи) / під кер. О. В. Шиян. Київ : МОН України, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>

міні-проектів, екскурсій, створення карт, презентацій про свій населений пункт, що відповідає діяльній логіці НУШ.

У базовій школі інтеграція краєзнавчого компонента простежується у змісті суспільствознавчих та гуманітарних дисциплін. У Державному стандарті базової середньої освіти та модельних навчальних програмах з історії України і всесвітньої історії, громадянської освіти, української мови та літератури, географії, мистецтва систематично декларується необхідність опори на життєвий досвід учнів, локальні приклади, історію та культуру громади як засіб конкретизації загальнонаціональних і глобальних процесів⁵³. Змістові лінії, пов'язані з ідентичністю, культурною спадщиною, громадянською активністю та екологічною відповідальністю, логічно реалізуються через вивчення історії рідного міста/села, місцевих подій визвольних змагань, досвіду громад, волонтерського руху, екологічних ініціатив, постатей місцевих митців, науковців, захисників України. Це дозволяє не лише наблизити навчальний матеріал до учня, а й формувати стійкі ціннісні орієнтації та емоційно забарвлене ставлення до свого середовища.

Методичні підходи до такої інтеграції деталізуються в науково-методичній літературі. У посібнику «Нова українська школа: poradnik для вчителя» підкреслюється значення інтегрованого навчання, міжпредметних зв'язків, проєктної діяльності та партнерства із громадою як ключових механізмів включення локального матеріалу до освітнього процесу⁵⁴.

Аналітичні напрацювання щодо громадянської освіти (І. Балуба, І. Жадан та ін.) акцентують на тому, що саме через вивчення історії та сучасних практик рідного краю школа забезпечує виховання відповідального громадянина, спроможного діяти в інтересах своєї громади й держави,

⁵³ Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-%D0%BF>

⁵⁴ Нова українська школа: poradnik для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

усвідомлюючи зв'язок між локальними та загальнонаціональними процесами^{55;56}.

Інтеграція краєзнавчого компонента охоплює всі освітні галузі. В мовно-літературній галузі це добір текстів про місцеву історію, традиції, природу, використання усної історії, спогадів старожилів як джерела для навчальних завдань. У суспільствознавчій та громадянській освіті – аналіз реальних кейсів діяльності місцевого самоврядування, молодіжних рад, шкільних парламентів, ініціатив з увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні та захисників України, волонтерських проєктів громади. У природничій та математичній галузі – робота з даними про локальне довкілля, моніторинг стану води, повітря, зелених зон, створення карт та інфографіки на матеріалі свого населеного пункту. У мистецькій та технологічній – дослідження місцевих ремесел, архітектури, символіки, створення власних проєктів брендування громади, презентацій туристичного потенціалу регіону. Окремі дослідження зосереджують увагу на значенні такого підходу для формування цілісної ідентичності учня, усвідомлення себе як частини локальної спільноти й української політичної нації^{57;58}.

Таким чином, сучасна нормативно-програмна база НУШ не лише дозволяє, а й заохочує послідовну інтеграцію краєзнавчого компоненту в різні освітні галузі через механізми варіативності змісту, інтегрованих курсів, міжпредметних зв'язків, проєктного та дослідницького навчання. Наукові та методичні джерела підтверджують, що використання потенціалу рідного краю сприяє підвищенню мотивації до навчання, формуванню ключових і

⁵⁵ Балуба І. Громадянська освіта в системі формальної освіти України. У кн. : Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. Київ : Центр Разумкова, 2019. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf

⁵⁶ Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні : методичний посібник. Київ : ТанDEM, 2004. 80 с.

⁵⁷ Онопрієнко О., Софій Н., Бібік Н. Інтегроване навчання у Новій українській школі: методичні рекомендації. Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2018. 112 с.

⁵⁸ Колісник-Гуменюк Ю. Краєзнавство в сучасній школі: зміст, форми, технології. Педагогічний дискурс. 2021. № 30. С. 74–79.

громадянських компетентностей, розвитку критичного мислення та емпатії, а також утвердженню локальної та національної ідентичності учнів, що відповідає стратегічним завданням української освіти в умовах воєнних викликів і трансформації суспільства.

Разом із тим практична реалізація краєзнавчого змісту вимагає створення відповідного освітнього середовища, у якому школа розглядається як відкрита інституція, пов'язана із соціокультурним простором громади. Дослідження з педагогіки партнерства переконливо демонструють, що ефективне використання локального матеріалу можливе за умови системної співпраці між закладом освіти, органами місцевого самоврядування, музеями, бібліотеками, громадськими організаціями та батьківською спільнотою. Такий формат взаємодії забезпечує доступ до автентичних джерел, створює умови для проєктів реальної дії та зміцнює зв'язок між освітнім процесом і життям громади, що є ключовим принципом НУШ у контексті формування громадянської компетентності та відповідальності.

Значний потенціал для краєзнавчої інтеграції має музейна педагогіка, яка, сприяє розвитку емоційно-ціннісного ставлення до культурної спадщини, навичок інтерпретації історичного матеріалу та комунікації в культурному просторі. Використання ресурсів шкільних, краєзнавчих та тематичних музеїв дозволяє вибудувати навчання на основі реальних артефактів, локальних історій і предметів матеріальної культури, що підсилює практичний, діяльнісний і дослідницький вимір освіти. Особливо важливим є залучення школярів до створення власних міні-експозицій, відеоісторій, цифрових карт пам'яток, що відповідає сучасним підходам до медіаграмотності та цифрової компетентності учнів.

У сучасних умовах зростає значення цифрових та мультимедійних інструментів у краєзнавчій роботі, які дозволяють поєднувати локальний зміст із інноваційними формами подачі навчального матеріалу. Наукові дослідження з освітньої інформатики засвідчують ефективність використання цифрових карт, онлайн-архівів, 3D-моделей пам'яток,

інтерактивних платформ місцевих музеїв та інформаційних ресурсів громад. Використання таких інструментів не лише підвищує мотивацію учнів, а й формує нові компетентності, зокрема роботу з даними, уміння аналізувати джерела та створювати власні цифрові продукти про рідний край. Цифрові екскурсії, віртуальні маршрути, відеоінтерв'ю із старожилами чи ветеранами підсилюють емоційну складову навчання та сприяють збереженню локальної пам'яті.

Показовим є те, що дослідження у сфері громадянської освіти та регіональної ідентичності підкреслюють прямий зв'язок між системним упровадженням краєзнавчих практик і формуванням стійкого відчуття причетності учнів до своєї громади та держави. Такий підхід сприяє розумінню значення локальних подій у ширшому історичному та суспільному контексті, розвиває здатність до критичного осмислення джерел, уміння аргументувати, порівнювати та співвідносити досвід свого міста чи села із загальнонаціональними тенденціями. Це забезпечує формування активної громадянської позиції, уміння брати участь у локальних ініціативах, що особливо важливо в умовах децентралізації та розвитку громад.

Особливого значення краєзнавство набуває в умовах воєнних подій, коли освітній процес має не лише передавати знання, а й виконувати важливі стабілізуючі, ідентифікаційні та терапевтичні функції. Дослідження з психології освіти свідчать, що звернення до історій місцевих героїв, волонтерських ініціатив, прикладів згуртованості громади є ефективним інструментом підтримки учнів, допомагає формувати почуття безпеки, значущості й укоріненості у власному середовищі. Це одночасно сприяє формуванню патріотизму, соціальної солідарності та готовності учнів до активної участі в житті громади.

З огляду на це дедалі більшої ваги набуває роль учителя як фасилітатора краєзнавчої діяльності. Педагог має не лише володіти методами роботи з локальним матеріалом, а й виступати організатором співпраці з інституціями громади, ініціатором проєктів та досліджень, наставником у

процесі формування критичного мислення і громадянської відповідальності. Професійні стандарти вчителя, затверджені МОН, передбачають уміння інтегрувати контекст громади в освітній процес, що ще раз підтверджує нормативне значення краєзнавчого підходу.

Отже, краєзнавчий компонент у НУШ виконує функції, що виходять далеко за межі традиційного ознайомлення з історією та культурою рідного краю. Він стає основою для побудови компетентнісного, інтегрованого й діяльнісного навчання, забезпечує зв'язок школи зі спільнотою, підтримує розвиток громадянської ідентичності та сприяє психологічній стійкості учнів у часи суспільних трансформацій. Саме тому його системне впровадження є одним із ключових чинників реалізації цілей Нової української школи та формування засад громадянського суспільства в Україні.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання підготовки педагогічних кадрів, адже нормативні акти можуть створювати необхідні умови лише за умови наявності фахівців, здатних якісно реалізувати краєзнавчу діяльність. Сучасні стандарти педагогічної освіти поступово інтегрують модулі, пов'язані з туристсько-краєзнавчою підготовкою, однак їх змістовне наповнення все ще потребує удосконалення. Педагогам необхідно володіти не лише теоретичними знаннями щодо історико-культурних та природних особливостей регіону, а й практичними навичками організації маршрутів, проведення польових занять, роботи з картографічними матеріалами, методами дослідницької діяльності. У зв'язку з цим важливим напрямом державної політики має стати узгодження змісту педагогічних програм із вимогами нормативно-правової бази, а також запровадження системи підвищення кваліфікації, що передбачає практичні тренінги, стажування, співпрацю з науковими установами та туристсько-краєзнавчими центрами.

Подальший розвиток краєзнавчої роботи залежить і від рівня міжсекторальної взаємодії, яка поступово закріплюється як одна з ключових тенденцій Нової української школи. Нормативні документи визначають

загальні механізми співпраці закладів освіти з органами місцевої влади, музеями, бібліотеками, заповідниками, громадськими організаціями. Однак на практиці така взаємодія потребує чіткішого правового регулювання, зокрема в питаннях доступу до фондів музеїв, спільних експедицій, забезпечення транспортом, участі представників громади в освітніх заходах. Більшість таких ініціатив реалізуються на добровільних засадах, і це створює нерівномірність можливостей для різних регіонів. Удосконалення нормативних механізмів співпраці сприятиме тому, щоб краєзнавча діяльність перестала залежати виключно від ентузіазму окремих закладів чи педагогів, а стала системною частиною партнерської моделі освіти.

Зростає й роль цифрових освітніх ресурсів, що вимагає включення до нормативної бази положень про використання цифрових карт, онлайн-архівів, віртуальних музеїв, 3D-моделей місцевих пам'яток, цифрових маршрутів. Уже сьогодні учні багатьох шкіл активно працюють із платформами цифрової спадщини, сервісами дистанційних екскурсій, геоінформаційними системами, проте нормативні документи поки що не містять чітких регламентів або методичних рекомендацій щодо їхнього офіційного включення до програм краєзнавчої діяльності. Тому важливим кроком має стати розроблення окремих державних методичних рекомендацій щодо застосування цифрових ресурсів у краєзнавчій практиці, що дозволить стандартизувати та підвищити якість використання сучасних інструментів у навчанні.

Окремої уваги потребує питання доступності краєзнавчих програм для дітей з особливими освітніми потребами. Хоча НУШ декларує інклюзивність як один із базових принципів, нормативні акти, що регулюють туристсько-краєзнавчу роботу, лише частково враховують потреби таких дітей. Багато маршрутів, форм діяльності та вимог щодо фізичного навантаження потребують адаптації або створення альтернативних безпечних форматів участі. Це ставить завдання розробити окремі методичні рекомендації щодо інклюзивного краєзнавства, включно з адаптованими формами екскурсій,

використанням цифрових засобів, участю асистентів педагогів та залученням фахівців із реабілітації. Таким чином, удосконалення нормативної бази у напрямі інклюзії дозволить забезпечити рівні можливості для всіх учнів, незалежно від їхніх потреб і можливостей.

Загалом розвиток нормативно-правової та освітньої бази краєзнавчої діяльності перебуває у динаміці, що відповідає сучасним суспільним викликам та освітнім трансформаціям. Умови воєнного часу, цифровізація освіти, реформа децентралізації та зростання ролі громади у вихованні дітей формують новий контекст, у якому функціонує краєзнавча робота. Ці фактори вимагають гнучкості й оперативності в оновленні нормативних документів, поглиблення змісту освітніх програм, удосконалення механізмів фінансування та підтримки педагогів. Лише за умов системного перегляду й адаптації нормативних засад краєзнавства можлива повна реалізація освітнього потенціалу цього напрямку, що сприятиме формуванню покоління молодих українців, здатних усвідомлено взаємодіяти з культурним, природним і соціальним середовищем своєї громади.

2.3. Використання цифрових технологій і мультимедійних інструментів

Використання цифрових технологій і мультимедійних інструментів при вивченні краєзнавства в Новій українській школі зумовлене загальним вектором цифрової трансформації освіти та ціннісними орієнтирами реформи, що спрямовані на формування компетентного, активного й укоріненого у локальний контекст громадянина. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» визначає необхідність створення національної е-платформи, розвитку цифрової інфраструктури, інтеграції електронних освітніх ресурсів у зміст навчання, акцентуючи особливу роль цифрових технологій у забезпеченні доступності, варіативності й

практикоорієнтованості навчання⁵⁹. У цьому контексті краєзнавство набуває нового виміру: воно реалізується не лише як традиційне вивчення історії, культури та природи «малої батьківщини», а як інтерактивний, мультимедійний простір, де локальний матеріал поєднується з цифровими картами, візуальними джерелами, електронними архівами, віртуальними екскурсіями та онлайн-проєктами.

Цифрові технології істотно розширюють можливості краєзнавчої освіти, підсилюючи компетентнісний і діяльнісний підходи, задекларовані НУШ. Дослідження українських і зарубіжних учених засвідчують, що використання електронних освітніх ресурсів, мультимедійних презентацій, інтерактивних платформ і візуалізацій сприяє підвищенню мотивації, розвитку критичного мислення, навичок роботи з інформацією, а також формуванню ціннісного ставлення до культурної спадщини⁶⁰.

У випадку краєзнавства це означає перехід від репродуктивного засвоєння фактів до дослідницької й проєктної діяльності: учні не лише читають про свій край, а працюють з цифровими картами, оцифрованими документами місцевих архівів, базами пам'яток, усними історіями, мультимедійними реконструкціями історичного середовища.

Потужним інструментом оновлення краєзнавчого змісту є застосування геоінформаційних систем, онлайн-картографії та сервісів візуалізації просторових даних. На основі висновків досліджень щодо інтеграції ГІС у шкільну освіту доведено, що робота з цифровими картами стимулює

⁵⁹ Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р. № 1/11-15077. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

⁶⁰ Лапінський В. В., Гуржій А. М., Карташова Л. А. New Ukrainian School: Digital Resources as a Necessary Factor in Supporting the Inequality of Education. Збірник матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Modern Achievements of Science and Education» (6–13 вересня 2018, Netanya, Israel). С. 195–210. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715557>

просторове мислення, уміння інтерпретувати дані та пов'язувати локальні сюжети з національними й глобальними процесами⁶¹.

У межах НУШ ці підходи органічно поєднуються з краєзнавством: учні можуть створювати інтерактивні мапи історичних кварталів, місць пам'яті, природоохоронних територій, маршрутів екскурсій, доповнюючи їх власними фото, відео, інтерв'ю зі старожилами, фрагментами документів. Така діяльність робить уроки історії та громадянської освіти практичними, сприяє вихованню відповідальності за збереження локальної спадщини, а також формує інформаційно-цифрову компетентність.

Використання мультимедійних інструментів у краєзнавчій роботі НУШ охоплює широке коло засобів: електронні підручники, цифрові бібліотеки, віртуальні музеї, аудіо- та відеосвідчення, засоби доповненої реальності, інтерактивні панорами міського простору. Сучасні дослідження демонструють, що впровадження електронних підручників і цифрових освітніх середовищ позитивно впливає на навчальні результати, пізнавальну активність і самостійну роботу учнів за умови методично виваженого використання та педагогічного супроводу⁶²

У краєзнавчому контексті електронні ресурси дозволяють оперативно оновлювати інформацію про життя громади, події війни, відновлення культурних об'єктів, увиразнювати локальний контекст через фото та відео-документи, інтерактивні карти змін міського ландшафту, що особливо важливо для сучасної України, де локальна історія нерозривно пов'язана з досвідом опору та відбудови.

Важливою складовою є звернення до відкритих цифрових архівів, електронних краєзнавчих колекцій музеїв, бібліотек і громадських ініціатив.

⁶¹ Холошин І. В., Назаренко Т. Г., Бондаренко О. В., Ганчук О. В., Варфоломєєва І. М. The application of geographic information systems in schools around the world: a retrospective analysis. *Journal of Physics: Conference Series*. 2021. Vol. 1840: Article 012017.

⁶² Сидоренко І. І., Петренко О. С. Електронні освітні ресурси як чинник підвищення якості навчання. *Інформаційно-методичний журнал «Здобутки сучасної педагогіки»*, 2020. № 50. С. 681–694. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746396/1/681-694_459_ZM50.pdf

Оцифровані фонди місцевих музеїв, регіональних архівів, електронні колекції періодики, фотографій і карт дозволяють учням працювати з автентичними джерелами, формуючи дослідницькі вміння, медіаграмотність і здатність до критичного аналізу історичної інформації⁶³

Для НУШ принципово, що робота з такими ресурсами здійснюється в логіці компетентнісного навчання: учитель організовує не просто перегляд матеріалів, а проблемні завдання, міні-дослідження, порівняння наративів, відтворення «малих історій» родин і мікроспільнот у ширшому історичному контексті.

Цифрові технології та мультимедіа також сприяють інтеграції краєзнавства в міжпредметний простір. Уроки історії, географії, громадянської освіти, української мови та літератури можуть бути об'єднані спільними цифровими проєктами, присвяченими вивченню локальних топонімів, екологічних проблем, біографій видатних земляків, трансформацій міського простору. Дослідження ролі цифрових технологій у вивченні історії наголошують, що поєднання мультимедіа, наративних джерел і візуалізації підсилює емпатію, здатність до рефлексії та осмислення історичного досвіду як особистісно значущого⁶⁴.

У такому форматі краєзнавчі практики перестають бути факультативним додатком і стають ядром реалізації ціннісних орієнтирів НУШ: поваги до своєї громади, прав людини, культурного різноманіття, відповідального ставлення до довкілля.

Не менш важливим є розвиток учительської цифрової компетентності, без якої ефективно використання мультимедійних інструментів у краєзнавстві неможливе. Дослідження О. Овчарук, І. Воротнікової та інших

⁶³ Комар В. М. Digitalization of educational and scientific processes in Ukraine // Східноєвропейський історичний вісник. 2023. № 8(31). С. 68–81. URL: <https://eehb.dspu.edu.ua/article/view/292933>

⁶⁴ Москалюк М. М., Лень А. В. Цифрові технології та їх роль у вивченні історії. Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету». 2025. № 18. С. 92–102. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/581>

показують, що українські вчителі поступово освоюють цифрові платформи, сервіси інтерактивної взаємодії, електронні ресурси, але потребують системної підтримки, методичних рекомендацій і якісних авторських розробок саме у сфері локальної тематики⁶⁵.

Для НУШ принципово, що цифрові інструменти не підміняють краєзнавство ефектною візуалізацією, а стають засобом глибшого осмислення місцевої історії, формування громадянської ідентичності та суб'єктності учнів. Підготовка педагога має включати вміння добирати науково достовірні електронні ресурси, уникати неперевіраних джерел, критично ставитися до мережевого контенту, конструювати навчальні ситуації, де учні виступають співавторами цифрових краєзнавчих продуктів.

Разом з тим, використання цифрових технологій у краєзнавстві супроводжується низкою викликів, серед яких нерівний доступ шкіл до технічного забезпечення, різний рівень цифрової грамотності учасників освітнього процесу, ризики інформаційних маніпуляцій, поверхневого споживання візуального контенту замість глибинного аналізу джерел. Наукові студії щодо цифровізації української освіти наголошують на необхідності поєднання технічної модернізації з педагогічним переосмисленням цілей, методів і змісту навчання, щоб цифрові засоби не відтворювали формальний підхід, а підтримували дослідницьку, проєктну й громадянськи зорієнтовану активність учнів⁶⁶

⁶⁵ Овчарук О. В., Іванюк І. В. A Self-Assessment Tool of the Level of Digital Competence of Ukrainian Teachers in the Context of Lifelong Learning: The Results of an Online Survey 2021. Proceedings of the VI International Workshop on Professional Retraining and Life-Long Learning using ICT: Person-oriented Approach (3L-Person 2021). 2022. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731258>; Воротнікова І. П. Професійний розвиток учителів природничої та математичної галузей з використанням штучного інтелекту. Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету». 2023. № 15. С. 18–34. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/490>

⁶⁶ Кремень В. Г., Гриневич Л. М., Луговий В. І., Таланова Ж. В. Quality of education and innovation-driven development: the New Ukrainian School reform in the context of global trends // Science and Innovation. 2022. Vol. 18. № 1. С. 29–43. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/science/article/view/1155>

У площині краєзнавства це означає необхідність розроблення чітких методичних моделей інтеграції цифрових ресурсів у навчальні програми, створення науково обґрунтованих електронних краєзнавчих продуктів, а також залучення місцевих громад, музеїв, архівів і вишів до спільного наповнення цифрового освітнього простору достовірними матеріалами про історію та культуру регіону.

Таким чином, використання цифрових технологій і мультимедійних інструментів при вивченні краєзнавства в Новій українській школі виступає однією з ключових умов реалізації компетентнісної, особистісно орієнтованої та громадянсько спрямованої освіти. Цифрове краєзнавство дозволяє поєднати локальну ідентичність із сучасною цифровою культурою, перетворює вивчення «малої батьківщини» на простір критичного мислення, дослідження, діалогу поколінь та усвідомленої участі учнів у житті своєї громади, за умови науково вивіреного добору ресурсів, методичної підтримки вчителя та відповідального ставлення до цифрового середовища.

Висновки до другого розділу

Краєзнавство в умовах Нової української школи постає важливим засобом формування ключових компетентностей, громадянської свідомості та національної ідентичності учнів. Аналіз сучасних нормативно-правових, освітніх і технологічних засад свідчить про те, що цей напрям освітньої діяльності перетворюється на один із ключових механізмів реалізації компетентнісного підходу, інтеграції навчання з життям громади та виховання активного громадянина.

Чинна нормативно-правова база створює ґрунтовне підґрунтя для розвитку краєзнавчої роботи в школах. Укази Президента, накази та інструкції Міністерства освіти і науки України регламентують організацію туристсько-краєзнавчої діяльності, екскурсій і позашкільних проєктів, сприяють реалізації виховних і пізнавальних завдань. Ці документи

формують систему державних орієнтирів, у межах яких краєзнавство розглядається не як допоміжна форма роботи, а як важливий інструмент розвитку громадянських, патріотичних, комунікативних і культурних компетентностей. Водночас виявлено потребу в оновленні нормативних положень, зокрема щодо цифровізації, інклюзії, дистанційних форматів і безпекових вимог освітнього процесу. Саме адаптація законодавчої бази до сучасних реалій дозволить ефективніше реалізовувати потенціал краєзнавства в освітньому середовищі.

Інтеграція краєзнавчого компонента в освітні галузі є одним із ключових напрямів реформування сучасної школи. У змісті державних стандартів і типових програм краєзнавство відображене як наскрізна ідея, що забезпечує зв'язок навчання з життєвим досвідом дитини та її належністю до місцевої громади. Через вивчення природи, історії, культури рідного краю реалізуються ціннісні орієнтири освіти – розвиток громадянськості, екологічної свідомості, національної самоповаги, любові до Батьківщини. Такий підхід підвищує мотивацію учнів, робить навчання осмисленим і наближеним до реалій життя. Науково-методичні джерела наголошують, що саме поєднання знань про локальне середовище з діяльнісними методами – проектами, дослідженнями, партнерськими ініціативами – забезпечує ефективне формування ключових компетентностей.

Особливої ваги краєзнавство набуває в контексті цифрової трансформації освіти. Використання мультимедійних інструментів, електронних бібліотек, віртуальних музеїв, інтерактивних карт і цифрових архівів відкриває нові можливості для пізнання рідного краю. Учні мають змогу працювати з реальними історичними джерелами, створювати власні цифрові проекти, формувати дослідницькі та медіаграмотні навички. Таке поєднання локального змісту й цифрових технологій сприяє розвитку критичного мислення, інформаційної культури, творчості та соціальної активності. Водночас воно вимагає підвищення рівня цифрової

компетентності педагогів, методичної підтримки та забезпечення рівного доступу до технічних ресурсів у різних регіонах країни.

Цифрове краєзнавство не замінює традиційні форми роботи, а доповнює їх, створюючи інтерактивне, міждисциплінарне й культурно осмислене освітнє середовище. Вивчення рідного краю в цифровому форматі формує у дітей почуття причетності до життя громади, виховує відповідальність за збереження культурної спадщини, стимулює інтерес до дослідження локальної історії та природи. Важливим результатом такої діяльності є гармонійне поєднання національної та локальної ідентичності, усвідомлення власної ролі у зміцненні українського суспільства.

Отже, краєзнавство в Новій українській школі виконує роль об'єднавчого чинника, що поєднує освітню, виховну й громадянську складові. Воно сприяє розвитку компетентностей, необхідних сучасній людині – комунікативних, соціальних, інформаційних, культурних, екологічних, формує готовність до відповідальної участі у житті своєї громади й держави. Сучасне краєзнавство є не лише пізнанням минулого, а й засобом усвідомлення теперішнього й формування майбутнього України через активну, ціннісно вмотивовану участь учнів у збереженні й розвитку рідного краю.

Краєзнавча діяльність у сучасній школі стає важливою формою взаємодії освіти, культури та громади. Вона поєднує навчальну, виховну і соціальну функції, формуючи в учнів почуття належності до місцевої спільноти, гордості за свій край і розуміння історичних процесів, що формували національну ідентичність. Саме через вивчення історії, традицій, культури та природи рідного регіону діти осмислюють своє місце у суспільстві, засвоюють цінності громадянської відповідальності, поваги до людської праці, толерантності та співпраці.

Розвиток краєзнавчої освіти сприяє вихованню активної позиції учнів, формуванню навичок участі в житті громади. Дослідницькі проєкти, екскурсії, експедиції, співпраця з музеями, бібліотеками, архівами

дозволяють школярам долучитися до реальної наукової та громадської діяльності, відчути власну значущість. У цьому процесі важливо, що краєзнавство стає практикоорієнтованим – його результати мають конкретний суспільний ефект: від створення шкільних виставок чи цифрових карт історичних пам'яток до участі в екологічних акціях чи культурних ініціативах громади. Таким чином, шкільне краєзнавство перетворюється на інструмент виховання соціально активної, відповідальної особистості, здатної діяти в інтересах суспільства.

Завдяки інтеграції краєзнавчого змісту в освітні програми учні здобувають досвід самостійного пошуку, аналізу та інтерпретації інформації. Це сприяє розвитку критичного мислення, умінню працювати з різними джерелами, відокремлювати достовірні факти від суб'єктивних суджень. Краєзнавчі завдання формують дослідницьку культуру, що є одним із базових компонентів сучасної освіти. Особливу роль відіграє проектна діяльність, під час якої учні не лише здобувають знання, а й застосовують їх для вирішення конкретних проблем громади – збереження пам'яток, упорядкування природних територій, популяризації місцевої історії. Такий підхід дозволяє поєднати навчання з реальними соціальними потребами.

В умовах воєнних викликів і трансформацій українського суспільства краєзнавство набуває ще більшої ваги. Воно допомагає учням осмислити події сучасності через призму місцевого досвіду, зберегти історичну пам'ять, підтримати моральну стійкість і національну єдність. Вивчення власного краю стає засобом патріотичного виховання, джерелом духовної сили й віри у відродження України. У багатьох школах саме краєзнавчі ініціативи – створення музеїв, запис спогадів учасників подій, волонтерські акції – об'єднують дітей, педагогів і батьків у спільній діяльності, зміцнюючи зв'язок поколінь.

Не менш важливим є залучення до краєзнавчої роботи цифрових інструментів, які відкривають нові форми участі учнів у дослідженні та популяризації історії рідного краю. Віртуальні екскурсії, мультимедійні

виставки, створення електронних баз даних чи краєзнавчих блогів не лише розширюють можливості навчання, але й інтегрують молодь у світовий культурно-інформаційний простір. Такі ініціативи дозволяють учням презентувати результати своєї роботи широкій аудиторії, сприяють обміну досвідом між школами, громадами й регіонами.

Застосування цифрових технологій у краєзнавчій діяльності формує у дітей нову культуру пізнання – культуру діалогу, відповідального ставлення до інформації, поваги до автентичних джерел. Це не лише розширює їхній світогляд, а й формує навички, необхідні у XXI столітті – уміння працювати з даними, мислити аналітично, комунікувати в цифровому середовищі. Водночас краєзнавство, доповнене цифровими ресурсами, зберігає свою гуманітарну сутність: воно вчить бачити цінність у повсякденному житті громади, відчувати причетність до історії свого народу.

Отже, сучасне краєзнавство – це не лише вивчення минулого чи пізнання навколишнього середовища. Це потужний освітньо-виховний інструмент, який формує відповідальну, мислячу, творчо активну особистість, спроможну до самоідентифікації й суспільної участі. Воно поєднує духовні, культурні, громадянські й технологічні аспекти розвитку молоді, сприяючи становленню нової генерації українців – свідомих, освічених і патріотичних громадян, які зберігають традиції минулого, розуміють виклики сучасності й формують майбутнє своєї держави.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Формування краєзнавчої компетентності в учнів

Формування краєзнавчої компетентності в учнів у сучасних умовах реформування загальної середньої освіти розглядається як ключовий ресурс становлення особистості, укоріненої у локальний простір, здатної інтерпретувати явища навколишнього середовища, відповідально взаємодіяти зі спільнотою та усвідомлювати власну причетність до історії й культури рідного краю. Концепція «Нова українська школа» та Державні стандарти початкової і базової середньої освіти закріплюють компетентнісний підхід як методологічну основу, що передбачає не лише засвоєння знань, а й формування здатності діяти, оцінювати, приймати рішення у реальних ситуаціях, пов'язаних із життям громади, регіону й держави⁶⁷.

У цьому контексті краєзнавча компетентність постає інтегральною характеристикою учня, яка поєднує систему локально орієнтованих знань, умінь і ціннісних установок та виявляється у готовності здійснювати пізнання, інтерпретацію й збереження культурно-історичного та природного простору «свого» краю.

Спираючись на напрацювання вітчизняних дослідників шкільного краєзнавства, краєзнавча компетентність учнів може бути визначена як здатність школяра цілісно сприймати та науково осмислювати соціопросторову реальність свого населеного пункту, регіону, малої

⁶⁷ Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р. № 1/11-15077. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>; Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>

батьківщини, застосовувати здобуті знання у навчальних і життєвих ситуаціях, брати участь у дослідницькій, проектній, природоохоронній, культурно-просвітницькій діяльності, спрямованій на розвиток і збереження місцевої спільноти. Педагогічна традиція, започаткована працями П. Тронька, В. Прокопчука, П. Масляка та ін., послідовно доводить, що шкільне краєзнавство є не лише джерелом життєво наближеного навчального змісту, а й механізмом формування громадянської, історичної, географічної, екологічної та культурної компетентностей, які конкретизуються через особистісно значущий досвід учня⁶⁸. Саме тому краєзнавча компетентність розглядається як міжпредметно інтегрований результат, що виникає на перетині змісту історії, географії, літератури, мистецтва, природничих дисциплін і громадянської освіти.

Структурно краєзнавча компетентність учня охоплює щонайменше чотири взаємопов'язані компоненти, виділення яких спирається на сучасні підходи до трактування предметних і ключових компетентностей у працях вітчизняних педагогів. Когнітивний компонент передбачає володіння базовими знаннями про природу, історію, економіку, культуру, видатні постаті, пам'ятки та символи свого краю, розуміння історичної зумовленості локальних процесів і їхнього зв'язку із загальноукраїнським та європейським контекстом⁶⁹. Діяльнісний компонент виражається в умінні застосовувати ці знання у практичних ситуаціях: здійснювати елементарні спостереження й описи, працювати з картами, схемами, статистикою, усними та писемними

⁶⁸ Тронько П. Краєзнавство : науковий журнал. 2003. № 1–4. [Редколегія: Петро Тронько (головний редактор)]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kraieznastvo/2003_N1-4.pdf; Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство : навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Вид-во Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, 2007. URL: <https://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92.%D0%A1..pdf>; Масляк В. І. Шкільне географічне краєзнавство : навч. посібник. Київ : ФОП «Кравченко», 2015. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/06/olichavska_geograf_krainoznavstvo.pdf

⁶⁹ Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство : навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Вид-во Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, 2007. URL: <https://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92.%D0%A1..pdf>

джерелами, локальними архівами й музейними колекціями, брати участь в екскурсіях, експедиціях, проектах, здійснювати елементи дослідницької діяльності. Ціннісно-мотиваційний компонент охоплює сформовану позитивну емоційно-ціннісну установку щодо рідного краю, почуття причетності та відповідальності за його збереження і розвиток, повагу до культурної спадщини, традицій місцевої громади, толерантне ставлення до її різноманіття⁷⁰. Комунікативно-рефлексивний компонент пов'язаний зі здатністю презентувати результати власних краєзнавчих досліджень, вести діалог про місцеву історію та проблеми громади, критично оцінювати інформаційні джерела про свій регіон, усвідомлювати власну ідентичність у координатах «мала батьківщина – Україна – світ».

Формування краєзнавчої компетентності можливе лише за умови системного впровадження краєзнавчого принципу в освітній процес. Державний стандарт початкової освіти та Стандарт базової середньої освіти орієнтують вчителя на використання навчального середовища, наближеного до життєвого досвіду дитини, інтеграцію змісту, проєктну й дослідницьку діяльність, співпрацю з місцевою спільнотою, що відкриває широкі можливості для органічного включення краєзнавчого матеріалу як наскрізної лінії в усіх освітніх галузях⁷¹.

У працях Н. Побидайло, Л. Вішнікіної підкреслюється, що ефективність формування предметних і краєзнавчих компетентностей зростає за умов переходу від епізодичного використання локального матеріалу до модульно організованої, методично виваженої системи, яка поєднує уроки, позакласну діяльність, співпрацю з музеями, архівами,

⁷⁰ Тронько П. Краєзнавство : науковий журнал. 2003. № 1–4. [Редколегія: Петро Тронько (головний редактор)]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kraieznastvo/2003_N1-4.pdf

⁷¹ Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>

природоохоронними установами⁷². Таке розуміння узгоджується з підходами, розробленими Г. Пустовітом, О. Пасічник, О. Чалою у контексті підготовки майбутніх учителів і вчителів географії, де краєзнавча компетентність розглядається як багатофакторна особистісна якість, що формується через дослідницьку діяльність, проектування освітнього середовища та рефлексію педагогічного досвіду⁷³. Перенесення цих підходів на учнівський рівень означає, що школяр виступає не пасивним споживачем готових знань про рідний край, а активним учасником їхнього здобуття й переосмислення.

Однією з провідних педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності постає організація навчального процесу як послідовного занурення учнів у проблематику місцевого простору. Через роботу з усними історіями родини, мікроісторіями вулиці, села чи міста, локальними історичними джерелами, картографічними матеріалами, об'єктами природи та культури учні вчаться співвідносити особистий досвід із історичними та соціальними процесами, бачити в локальному вимірі відображення загальнонаціональних подій. Праці В. Прокопчука, П. Масляка, А. Королько доводять, що саме дослідницькі, проєктні, проблемно-пошукові завдання, використання польових спостережень, туристсько-краєзнавчої діяльності забезпечують перехід від формального запам'ятовування фактів до

⁷² Побидайло Н. Г. Формування краєзнавчої компетентності на заняттях із фізичної географії України // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2017. № 6. С. 20–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prptma_2017_6_20; Вішнікіна Л. П. Методика контролю рівня сформованості предметної географічної компетентності учнів // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: Зб. наук. праць. 2016. № 3(54). С. 23–28.

⁷³ Пустовіт Г., Зиль І. Краєзнавча компетентність учителів географії в інноваційному розвитку шкільної освіти // Інноваційна діяльність у освіті і вихованні. 2019. № 9. С. 11. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/750761>; Пасічник О. С. Формування краєзнавчої компетентності учнів початкової школи в процесі компетентісно-орієнтованого навчання. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України. 2018. С. 134–135. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713314/1/Pasichnyk_Annotated_2018.pdf; Чала О. В. Формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. Кваліфікаційна наукова праця на здобуття канд. пед. наук. Старобільськ : ДЗ «Луганський на-ц. ун-т ім. Тараса Шевченка», 2021. 253 с. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8463>

сформованості стійких умінь аналізувати просторові, історичні, соціокультурні явища, аргументувати власні судження про розвиток рідного краю⁷⁴. Одночасно реалізується виховний потенціал краєзнавства: формується громадянська позиція, відповідальне ставлення до довкілля, інтерес до участі в житті громади.

Важливою умовою є відповідність змісту та форм краєзнавчої діяльності віковим особливостям учнів. У молодшій школі домінує емоційно-образне сприйняття, тому акцент робиться на безпосередніх враженнях, знайомстві з близьким довкіллям, символами школи, села, міста, родинними історіями, що закладає первинні уявлення про «свій» простір і формує позитивну ідентичність. На рівні базової та старшої школи посилюється аналітична і критична складова: учні залучаються до роботи з документами, статистикою, картами, проводять соціологічні опитування, міні-дослідження, аналізують суперечливі інтерпретації місцевих подій, обговорюють проблеми збереження культурної спадщини, екологічні виклики регіону. Таке поступове ускладнення відповідає логіці компетентнісного підходу та створює умови для внутрішньої інтеграції знань і досвіду. Дослідження О. Пасічник та Н. Побидайло засвідчують, що врахування вікових можливостей і забезпечення наступності у використанні краєзнавчого матеріалу істотно підвищують рівень сформованості як предметних, так і ключових компетентностей учнів⁷⁵.

⁷⁴ Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2007. 338 с. URL: https://elcat.pnpu.edu.ua/docs/«Прокопчук_В.С..pdf; Масляк П. О., Капіруліна С. Л. Географія : підруч. для 7-го кл. Київ : Знання, 2015. 224 с. URL: <https://shkola.in.ua/2039-geografija-7-klass-masljak-2015.html>; Королько А. З. Методичні рекомендації для семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Основи шкільного краєзнавства» (для студентів IV курсу спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)»). Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. 78 с.

⁷⁵ Пасічник О. С. Формування краєзнавчої компетентності учнів початкової школи в процесі компетентнісно-орієнтованого навчання. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України. 2018. С. 134–135. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713314/1/Pasichnyk_Annotated_2018.pdf; Побидайло Н. Г. Формування краєзнавчої компетентності на заняттях із фізичної географії України //

Отже, формування краєзнавчої компетентності в учнів розглядається як цілеспрямований, науково й нормативно обґрунтований процес, що поєднує сучасну компетентнісну парадигму, національну традицію шкільного краєзнавства та реальні освітні практики місцевих спільнот. Результатом цього процесу є здатність здобувача освіти осмислено сприймати й досліджувати рідний край, інтегрувати локальний досвід у ширший історичний і громадянський контекст, робити відповідальні вибори на користь збереження культурної та природної спадщини, розвитку демократичних цінностей і соціальної згуртованості в громаді. Така компетентність є невід'ємною складовою підготовки випускника Нової української школи як активного громадянина, що усвідомлює свій зв'язок із місцем, де живе, і готовий на практичному рівні долучатися до його розбудови.

У сучасних умовах воєнних викликів та швидких суспільних трансформацій краєзнавча компетентність набуває додаткового значення як інструмент психологічної стійкості, соціальної адаптації та консолідації учнівської молоді. Психолого-педагогічні дослідження останніх років засвідчують, що звернення до локального контексту через історії родини та громади, приклади мужності й взаємодопомоги, волонтерські практики і реальні кейси згуртованості мешканців регіону знижує рівень тривожності школярів, сприяє відновленню відчуття безпеки та приналежності, актуалізує позитивні моделі ідентичності. У цьому сенсі краєзнавство виконує не лише пізнавальну чи виховну, а й терапевтичну та ціннісно підтримувальну функцію, допомагаючи учням співвідносити власний досвід із життям громади в умовах кризових ситуацій, розуміти, що їхня локальна історія є частиною загальноукраїнського спротиву та розвитку.

Розширення змісту краєзнавчої компетентності у воєнний період також проявляється у збільшенні уваги до питань культурної та інформаційної

безпеки. Учні мають уміти критично оцінювати інформацію про події у своєму регіоні, зіставляти різні джерела, аналізувати історичні та сучасні наративи, бути здатними відрізняти факти від маніпуляцій, що особливо актуально в умовах гібридних загроз і пропаганди. Краєзнавство у такому контексті виступає засобом формування інформаційної грамотності та підвищення стійкості до дезінформації, адже робота з локальними матеріалами, документами, усними свідченнями, архівами створює умови для глибокого аналізу та системного мислення. Це забезпечує інтеграцію краєзнавчої компетентності з медіаосвітнім компонентом, визначеним у Державному стандарті базової середньої освіти як необхідним для сучасного учня.

Важливим виміром формування краєзнавчої компетентності виступає цифровізація освіти, яка розширює можливості залучення учнів до вивчення рідного краю через інтерактивні карти, віртуальні екскурсії, бази даних місцевих пам'яток, мультимедійні архіви, онлайн-проекти й платформи. Такі технології підсилюють діяльнісний компонент, створюють умови для індивідуальних і групових досліджень, дозволяють представляти результати краєзнавчої роботи у сучасних форматах — від електронних виставок до цифрових історій, інфографіки, краєзнавчих блогів чи подкастів. Оцифрування локальної спадщини та залучення учнів до таких проєктів сприяє розвитку цифрової компетентності, що є однією з ключових у концепції НУШ, та водночас забезпечує національну місію зі збереження культурної пам'яті у цифровому середовищі.

Важливою складовою є партнерство школи з місцевою громадою, яке значно підсилює процес формування краєзнавчої компетентності. За умов співпраці з органами місцевого самоврядування, бібліотеками, музеями, культурними та природоохоронними інституціями, громадськими організаціями, закладами позашкільної освіти учні отримують доступ до автентичних джерел і реальних практик участі в житті громади. Таке партнерство відкриває можливості для проведення спільних проєктів, акцій,

експедицій, інтеграційних заходів, підсилюючи мотиваційно-ціннісний компонент компетентності та формуючи у школярів досвід співвідповідальності за розвиток місцевого середовища. У дослідженнях О. Пометун, М. Сидоренко та Л. Гриневич зроблено висновок, що саме залучення учнів до практик «громадянства у дії» забезпечує стійкий розвиток громадянських компетентностей та укорінює почуття належності до рідного краю.

Суттєвим чинником є і професійна готовність учителя до організації краєзнавчої діяльності. Педагог має володіти методами дослідницького, проєктного та інтегрованого навчання, вміти працювати з локальними джерелами, залучати партнерів із громади, адаптувати зміст до вікових особливостей учнів. Сучасні програми підвищення кваліфікації, розроблені провідними педагогічними університетами та інститутами післядипломної освіти, акцентують саме на цих компетентностях як базових для реалізації краєзнавчого підходу. Підготовлений учитель здатний вибудовувати навчальний процес так, щоб учень не просто отримував знання про рідний край, а проживав досвід дослідника, проєктанта та активного учасника місцевої спільноти.

У підсумку формування краєзнавчої компетентності розглядається як складний багаторівневий процес, який передбачає взаємодію нормативної бази, педагогічної майстерності, дослідницьких та проєктних методів, залучення ресурсів громади і використання сучасних цифрових технологій. Саме комплексний характер цього процесу забезпечує його ефективність і дозволяє досягти результату, що відповідає моделі випускника Нової української школи — особистості, здатної критично мислити, діяти відповідально, шанувати свою культурну спадщину, усвідомлювати власну роль у розвитку рідного краю і держави. У сучасних суспільних умовах, коли питання збереження української ідентичності є одним із ключових для національної безпеки, формування краєзнавчої компетентності постає не

лише освітнім завданням, а й важливим чинником зміцнення соціальної стійкості, національної єдності та культурної тяглості поколінь.

3.2. Методичні рекомендації для педагогів

Методичні рекомендації щодо формування краєзнавчої компетентності в учнів передусім мають виходити з компетентнісної парадигми Нової української школи, яка орієнтує педагога на створення навчального середовища, де знання про рідний край стають інструментом особистісного розвитку, громадянського самовизначення та соціальної активності. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» та Державний стандарт базової середньої освіти фіксують необхідність інтеграції регіонального компоненту, посилення практикоорієнтованості, діяльнісного підходу, критичного мислення, уміння працювати з інформаційними джерелами та локальними спільнотами, що безпосередньо створює нормативне підґрунтя для цілеспрямованого формування краєзнавчої компетентності^{76;77}. У цьому контексті ключова методична позиція полягає в тому, що краєзнавство не повинно функціонувати як епізодичне доповнення до змісту освіти, а має стати стрижнем міжпредметної інтеграції, який поєднує історичну, громадянську, географічну, літературну, мистецьку та природничу освіту на основі спільного локального контексту.

Педагогові рекомендується вибудовувати навчальний процес так, щоб учень постійно співвідносив навчальний матеріал із конкретним простором свого життя: вулицею, селом, містом, громадою, історико-культурним

⁷⁶ Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF>

⁷⁷ Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р. № 1/11-15077. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

ландшафтом регіону. Таке занурення ґрунтується на засадах діяльнісного та аксіологічного підходів, коли вивчення фактів історії, культури, природи краю поєднується з осмисленням цінностей, відповідальності за збереження спадщини та готовності до участі в житті громади. Дослідження вітчизняних учених засвідчують, що систематична краєзнавча робота в освітньому процесі сприяє розвитку пізнавальної активності, формуванню історичної пам'яті, посиленню мотивації до навчання та зростанню ідентифікації з місцевою спільнотою⁷⁸.

Отже, методичні рекомендації для вчителя мають бути спрямовані на перехід від репродуктивного подання відомостей про край до організації дослідницької, пошукової та проектної діяльності учнів.

Одним із визначальних методичних принципів є опора на науковість і верифікованість інформації. Учитель має систематично залучати до уроків та позакласної роботи матеріали наукових досліджень з історії, географії, етнографії, культурології свого регіону, публікації в фахових виданнях, довідкові та архівні джерела, а також результати сучасних локальних студій. З урахуванням рекомендацій провідних методистів історичної освіти та шкільного краєзнавства, зокрема К. Баханова, М. Ходоса та інших, акцент робиться на поєднанні доступності змісту з його науковою коректністю, адаптації складних історіографічних та джерелознавчих положень до вікових можливостей учнів без спрощення суті⁷⁹. Використання науково обґрунтованих регіональних матеріалів підсилює довіру учнів до навчального змісту та формує в них культуру роботи з джерелами, що є важливою складовою краєзнавчої компетентності.

⁷⁸ Пасічник О. С. Формування краєзнавчої компетентності учнів початкової школи в процесі компетентісно-орієнтованого навчання. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України. 2018. С. 134–135. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713314/1/Pasichnyk_Annotated_2018.pdf

⁷⁹ Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 300 с.; Ходос М. І. Формування пізнавального інтересу учнів до історії України засобами краєзнавства : навч. посібник. Харків : Основа, 2005. 128 с.

Наступним методичним орієнтиром є особистісно зорієнтована організація краєзнавчої діяльності, яка враховує життєвий досвід, родинну історію, мікросоціальне оточення учнів. Учитель має ініціювати завдання, що спонукають школярів звертатися до сімейних архівів, спогадів старших членів родини, історій місцевих осередків культури, освітніх закладів, підприємств, сакральних об'єктів, місць пам'яті. Такі практики, за результатами досліджень О. Пасічник та інших, дозволяють поєднати когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти, забезпечуючи сталість сформованої компетентності та її перенесення в реальні життєві ситуації⁸⁰. Для педагога важливо не лише пропонувати теми досліджень, а й виступати фасилітатором індивідуальних та групових проєктів, допомагаючи учням формулювати запитання, відбирати джерела, критично оцінювати інформацію, узагальнювати результати у формі міні-досліджень, карт, буклетів, відеопроєктів, але завжди із зазначенням джерельної бази.

Особливе значення для формування краєзнавчої компетентності мають активні та інтерактивні методи навчання. Методичні рекомендації надають перевагу навчальним екскурсіям, польовим дослідженням, шкільним міні-експедиціям, рольовим іграм, дискусіям, аналізу джерел, роботі з історичними картами, створенню локальних електронних баз даних та шкільних музеїв. Дослідження сучасних підходів до громадянської та історичної освіти в умовах НУШ підкреслюють ефективність саме цих методів у контексті формування ціннісних орієнтацій, уміння працювати в команді, брати на себе відповідальність та презентувати результати власної діяльності. Важливо, щоб учитель заздалегідь продумував маршрут, завдання, критерії оцінювання результатів та рефлексію, забезпечуючи не

⁸⁰ Пасічник О. С. Формування краєзнавчої компетентності учнів початкової школи в процесі компетентісно-орієнтованого навчання. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України. 2018. С. 134–135. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713314/1/Pasichnyk_Annotated_2018.pdf

лише емоційно насичені враження, а й осмислене навчання, що підкріплює ключові компетентності.

Методичні рекомендації передбачають також цілеспрямоване використання цифрових технологій для поглиблення краєзнавчого компоненту, але з обов'язковим критичним добором джерел. Учитель може організовувати роботу з електронними краєзнавчими ресурсами, цифровими картами, онлайн-архівами, базами даних місцевих музеїв, платформами відкритого доступу до наукових публікацій, попередньо здійснюючи експертизу їх надійності. Практика поєднання традиційних джерел із цифровими інструментами відповідає вимогам Державного стандарту щодо формування інформаційно-цифрової компетентності, а також рекомендаціям дослідників, які акцентують на потенціалі ІКТ у розвитку дослідницьких умінь учнів та персоналізації навчання⁸¹. Використання мультимедійних презентацій, інтерактивних карт, віртуальних екскурсій, онлайн-проектів має підпорядковуватися меті – не лише ілюструвати текст, а стимулювати роботу з джерелами, порівняння, постановку запитань, формування власних суджень щодо історико-культурних процесів у рідному краї.

Суттєвою методичною умовою є систематичність і наступність краєзнавчої роботи. Вчитель має забезпечити логічне вибудовування змісту від початкової до старшої школи: від емоційно насиченого знайомства з найближчим оточенням до складніших аналітичних та проблемних досліджень, що включають роботу з різними типами джерел, зіставлення локальної та загальнонаціональної історії, аналіз історіографічних інтерпретацій. Науково-методичні напрацювання з проблематики шкільного краєзнавства доводять, що ефект досягається лише тоді, коли краєзнавчі завдання систематично інтегровані в календарно-тематичне планування, а не

⁸¹ Пустовіт Г., Зиль І. Краєзнавча компетентність учителів географії в інноваційному розвитку шкільної освіти // Інноваційна діяльність у освіті і вихованні. 2019. № 9. С. 11. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/750761>

залишаються епізодичними ініціативами окремого ентузіаста⁸². У старшій школі доцільно пропонувати учням участь у наукових конференціях, конкурсах дослідницьких робіт, партнерських проєктах із закладами вищої освіти та науковими інституціями, що сприяє формуванню в них усвідомленої дослідницької позиції щодо власного регіону.

Методичні рекомендації повинні включати й окреслення критеріїв оцінювання краєзнавчої компетентності. Оцінювання має бути формувальним, орієнтованим не лише на відтворення фактів, а й на здатність учня знаходити, інтерпретувати та критично аналізувати інформацію про рідний край, застосовувати набуті знання в проєктній і волонтерській діяльності, у комунікації з громадою, презентувати результати власних досліджень у різних форматах, дотримуючись академічної доброчесності. Позиція сучасних дослідників компетентнісного підходу в освіті підкреслює важливість поєднання когнітивних, операційно-діяльнісних та ціннісно-мотиваційних показників як підстави для цілісної оцінки сформованості компетентності. Для вчителя це означає необхідність розробки прозорих критеріїв, самооцінювання й взаємооцінювання, що підтримують суб'єктну позицію учня та стимулюють його до подальшого пізнання свого краю.

Отже, методичні рекомендації для педагогів у формуванні краєзнавчої компетентності в учнів у руслі Нової української школи мають базуватися на науково обґрунтованому змісті, міжпредметній інтеграції, особистісно зорієнтованих та діяльнісних методах, систематичності, використанні надійних цифрових ресурсів і формувальному оцінюванню. Такий комплексний підхід забезпечує не лише засвоєння учнями знань про рідний край, а й становлення відповідальної, критично мислячої, громадянсько активної особистості, укоріненої у локальну спільноту та здатної до збереження й примноження культурно-історичної спадщини.

⁸² Ходос М. І. Формування пізнавального інтересу учнів до історії України засобами краєзнавства : навч. посібник. Харків : Основа, 2005. 128 с.

Важливим аспектом методичних рекомендацій є урахування сучасного безпекового та соціально-психологічного контексту, в якому відбувається формування краєзнавчої компетентності. В умовах війни та пов'язаних із нею травматичних досвідів учнів краєзнавчий матеріал має добиратися з урахуванням чутливості до тем втрат, руйнувань, вимушеного переселення, досвіду служби на фронті членів родини. Учитель повинен уникати надмірної травматизації через демонстрацію шокового контенту й натомість акцентувати увагу на прикладах солідарності, взаємодопомоги в громаді, героїзму захисників, волонтерських ініціатив, відновлення культурних об'єктів, тобто на позитивних ресурсах локальної спільноти. Психолого-педагогічний супровід такої роботи передбачає можливість для учнів висловлювати власні переживання, ставити запитання, осмислювати події в безпечному середовищі, що посилює виховний і терапевтичний потенціал краєзнавства.

Методичні рекомендації мають також враховувати принцип інклюзивності. Краєзнавчий зміст і форми діяльності слід адаптувати до освітніх потреб учнів з ООП, дітей-переселенців, представників національних та мовних меншин, забезпечуючи для всіх можливість ідентифікувати себе з локальним простором. Для цього вчитель може вводити сюжети, що відображають мультикультурний характер громади, історії різних етнічних і соціальних груп, розповіді про внесок різних спільнот у розвиток регіону. Такий підхід сприяє формуванню толерантності, поваги до різноманіття та запобігає маргіналізації окремих учнів, роблячи краєзнавчу компетентність інструментом міжкультурного діалогу, а не лише засобом укорінення в «традиційну» картину минулого.

Окремою складовою методичного забезпечення має стати налагодження системної співпраці з батьківською спільнотою. Батьки є важливими носіями локальної пам'яті, вони володіють життєвими історіями, сімейними архівами, знаннями про розвиток громади в різні історичні періоди. Учитель може залучати їх як партнерів у краєзнавчих проєктах:

організовувати зустрічі з учасниками місцевих подій, волонтерами, ветеранами, фахівцями різних галузей, які пов'язані з розвитком регіону; ініціювати спільні родинно-краєзнавчі завдання, де учні разом із батьками досліджують історію своєї вулиці, підприємства, закладу культури чи релігійної громади. Така взаємодія не лише поглиблює зміст навчання, а й посилює виховний вплив школи, зміцнює горизонтальні зв'язки в громаді та сприяє формуванню відповідального батьківства.

У методичних рекомендаціях важливо окреслити й типові ризики та помилки, яких слід уникати вчителю під час організації краєзнавчої роботи. До них належать поверхове, фрагментарне використання локального матеріалу як «ілюстрації» до готового змісту без його глибокого аналізу; романтизація чи ідеалізація минулого краю без обговорення суперечливих чи проблемних сторін історичного розвитку; використання неперевіраних джерел, локальних міфів і чуток як фактів; ігнорування багатокультурності регіону та «невидимість» певних груп у локальному наративі. Подолання цих ризиків можливе за умови дотримання принципів науковості, критичного мислення, плюралізму інтерпретацій, а також готовності вчителя працювати з різними, інколи конфліктними поглядами на події в історії громади.

Значущим напрямом методичного забезпечення є неперервний професійний розвиток педагогів у сфері шкільного краєзнавства. Доцільно рекомендувати участь учителів в авторських майстер-класах, курсах підвищення кваліфікації, вебінарах, літніх школах, які проводяться закладами вищої освіти, інститутами післядипломної педагогічної освіти, музеями, громадськими організаціями. У процесі такого навчання педагоги опановують сучасні методики польових досліджень, музейної педагогіки, усної історії, цифрового картографування, сервіс-леарнінгу, дізнаються про кращі практики проєктів, реалізованих у різних регіонах України. Методичні рекомендації мають заохочувати створення шкільних та міжшкільних професійних спільнот, де вчителі обмінюються розробками, сценаріями,

маршрутами екскурсій, критеріями оцінювання та результатами учнівських досліджень.

Ефективність методичних рекомендацій значною мірою залежить від того, наскільки вчитель здатний адаптувати краєзнавчий зміст до конкретних умов функціонування освітнього закладу та особливостей громади. У сільській місцевості педагог отримує унікальні можливості для організації безпосередніх спостережень за природними ландшафтами, традиційним господарством, сакральними об'єктами, локальними промислами, що дозволяє інтегрувати краєзнавство у природничу, технологічну та історичну галузі освіти. У міських школах навпаки посилюється потенціал роботи з урбаністичними локаціями, архітектурою, індустріальною спадщиною, історико-культурними просторами, музеями, театрами, архівами, громадськими ініціативами та локальними медіа. Методичні рекомендації мають передбачати гнучкість у виборі форматів та змісту: замість «універсальних» сценаріїв доцільно пропонувати вчителям варіативні моделі, які можуть бути адаптовані під конкретний регіон, тип громади, доступні ресурси та інституційні можливості.

Важливо також забезпечити баланс між локальним і національним компонентами змісту. Надмірна локалізація може створити ризик фрагментації знань і зведення історико-культурної картини до окремих сюжетів без їхнього включення у ширший контекст розвитку України. Тому методичні рекомендації повинні підкреслювати необхідність постійного співвіднесення локальних подій, персоналій і процесів із загальнонаціональними історичними, культурними та соціально-політичними явищами. Наприклад, дослідження історії конкретного підприємства чи закладу освіти має включати аналіз того, як його діяльність відображала загальноукраїнські модернізаційні процеси; вивчення локального музею — осмислення ролі культурної спадщини в державній політиці пам'яті; розгляд історій учасників сучасної війни — розуміння взаємозв'язку громади з національним спротивом. Такий підхід сприяє формуванню історичної

свідомості учнів, що поєднує локальний патріотизм із національною ідентичністю.

У методичних рекомендаціях важливо підкреслити роль шкільного музею, краєзнавчого кабінету або навіть невеликої експозиції, створеної учнями. Такі освітні простори стають не лише місцем зберігання матеріалів, а й центром дослідницької діяльності, інтерактивних занять, творчих зустрічей, тематичних виставок. Організація шкільного музею передбачає залучення учнів до збору матеріалів, опису експонатів, створення мультимедійних каталогів, проведення екскурсій для однокласників, батьків, гостей громади. Це одночасно підсилює комунікативну, цифрову, громадянську та проєктну компетентності. Методичні рекомендації мають сприяти розвитку таких ініціатив, оскільки вони забезпечують практичну реалізацію краєзнавчої роботи та роблять школу активним учасником життя громади.

Особливої уваги заслуговує потенціал міжпредметної інтеграції, котрий може бути реалізований через створення міждисциплінарних краєзнавчих проєктів: від екологічного моніторингу місцевої водойми до літературно-мистецьких досліджень локальних образів у творчості регіональних письменників і митців. Навчальні предмети можуть взаємодіяти через спільні теми, проблеми або джерела. Наприклад, історичні карти можуть використовуватися на уроках математики чи інформатики для формування просторових навичок і вмінь працювати з масштабами; опитування мешканців громади — на уроках української мови та літератури для тренування навичок усного і писемного мовлення; аналіз місцевої екосистеми — на природничих уроках і географії для дослідницьких робіт. Методичні рекомендації педагогам мають акцентувати увагу на тому, що міжпредметна інтеграція не є формальним приєднанням краєзнавчого елемента, а передбачає спільне планування, синхронізацію тем і узгодження результатів навчання.

Важливою складовою методичного забезпечення є організація рефлексії та осмислення учнями власного досвіду краєзнавчої діяльності. Рефлексійні вправи — ведення щоденників спостережень, створення мап власних дослідницьких маршрутів, обговорення труднощів і відкриттів під час проєктів — допомагають учням усвідомити зв'язок між особистим досвідом і колективною історією громади. Методичні рекомендації мають включати наголошення на важливості рефлексивних практик, оскільки саме вони перетворюють краєзнавчу діяльність із набору завдань на глибокий особистісний процес пізнання свого простору.

З огляду на виклики сучасності не можна оминути увагою питання академічної доброчесності. Робота з локальними джерелами, усними історіями та польовими матеріалами потребує коректного оформлення цитувань, посилань, фіксації авторства та етичного ставлення до респондентів. Методичні рекомендації мають містити роз'яснення щодо правил роботи з джерелами, необхідності вказувати походження інформації, дотримання конфіденційності у випадку інтерв'ювання представників громади. Формування культури академічної доброчесності в краєзнавчій діяльності не лише підвищує якість досліджень учнів, а й готує їх до відповідальної участі в освітньому та суспільному житті.

Підсумовуючи викладене, методичні рекомендації для педагогів мають забезпечувати комплексне, науково виважене й водночас гнучке застосування краєзнавчого підходу, здатне врахувати специфіку громади, вікові особливості учнів, освітні ресурси школи та суспільні виклики. Їхня ефективність полягає в тому, щоб допомогти педагогу перетворити краєзнавство на живу, емоційно насичену, інтелектуально змістовну й соціально важливу складову навчання, завдяки якій учні не лише поглиблюють знання про свій край, а й формують компетентності, потрібні для успішної самореалізації та активної громадянської участі у сучасній Україні.

3.3. Модель краєзнавчого середовища Нової української школи

Емпіричне обґрунтування моделі краєзнавчого середовища Нової української школи спиралося на ідеї компетентнісного, діяльнісного, аксіологічного та середовищного підходів, закріплених у Концепції «Нова українська школа» та чинних Державних стандартах, які визначають освітнє середовище як цілісну інтегровану систему взаємодії учнів, учителів, батьків і місцевої спільноти⁸³. У межах дослідження модель краєзнавчого середовища НУШ розглядалася як цілеспрямовано організований комплекс умов, практик і засобів, що забезпечують системне включення учнів у пізнання природної, історико-культурної, соціальної специфіки рідного краю, трансформацію отриманих знань у стійкі ціннісні орієнтації та соціально значущу діяльність. Теоретичні положення щодо місця краєзнавства в оновленій освітній парадигмі, ролі локальної ідентичності та історико-педагогічних традицій було уточнено на основі праць Н. Дічек, Р. Маньковської, І. Лободи, які доводять, що сучасне освітнє краєзнавство має функціонувати як інтегрований механізм формування національної й громадянської ідентичності в умовах інформаційних і військових викликів⁸⁴.

Емпірична модель базувалася на виокремленні взаємопов'язаних компонентів краєзнавчого середовища: когнітивного (система знань про історію, географію, культурну спадщину, видатні постаті та сучасні виклики регіону), ціннісно-мотиваційного (сформованість особистісно значущого ставлення до рідного краю, готовність до його збереження й розвитку),

⁸³ Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р. № 1/11-15077. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>; Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>; Постанова Кабінету Міністрів України № 898 (30.09.2020) «Державний стандарт базової середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-%D0%BF>

⁸⁴ Дічек Н. Освітнє краєзнавство в Україні: оновлення теоретичних засад і виклики інформаційної війни // Український педагогічний журнал. 2024. № 2. С. 172–187.

діяльнісно-практичного (дослідницькі, проєктні, волонтерські, еколого-краєзнавчі, музейно-освітні практики, інтегровані в навчальний процес і позаурочну діяльність) та рефлексивно-оцінювального (здатність учнів усвідомлювати власний досвід взаємодії з локальним середовищем, критично оцінювати джерела інформації, співвідносити локальний контекст із загальнонаціональними процесами). При конструюванні цих компонентів було використано напрацювання Т. Лембей, В. Курила, О. Пометун, Н. Бібік щодо структури краєзнавчої компетентності, ролі особистісно орієнтованого та діяльнісного навчання, а також рекомендації посібника «Нова українська школа: poradnik для вчителя» стосовно організації комплексного освітнього середовища.

Практична реалізація моделі здійснювалася в умовах педагогічного експерименту, що передбачав упровадження системи краєзнавчо орієнтованих впливів у природному освітньому середовищі закладів загальної середньої освіти. На констатувальному етапі було проведено діагностику рівня сформованості краєзнавчої компетентності учнів за показниками обізнаності про рідний край, ставлення до локальної спільноти, участі в краєзнавчих заходах та здатності застосовувати локальний матеріал у навчальних ситуаціях. Для цього використовувалися авторські анкети, аналіз учнівських робіт, спостереження за участю в проєктах і гуртках, а також експертна оцінка вчителів. Виявлено переважання фрагментарних знань, епізодичну участь у заходах і слабку інтеграцію краєзнавчого змісту в міжпредметні зв'язки, що узгоджується з висновками сучасних досліджень про недостатню системність шкільного краєзнавства та його нерівномірну представленість у програмах⁸⁵.

⁸⁵ Бицюкіна А. С. Формування краєзнавчої компетентності учнів 10–11 класів через дослідження різноманіття флори регіонального ландшафтного парку «Приінгульський» : кваліфікаційна (магістерська) робота / наук. кер. Т. М. Альохіна ; Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2023. 94 с. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/8398/1/Maгiстерська_Бицюкіна.pdf

На формувальному етапі модель реалізовувалася через цілеспрямовану трансформацію освітнього середовища в бік краєзнавчої насиченості й партнерської взаємодії. Просторово-предметний компонент середовища був збагачений локальними картами, фотоархівами, міні-виставками, шкільними музеями та куточками пам'яті, створеними за участі учнів і батьків. Інформаційно-цифровий компонент передбачав використання інтерактивних карт, віртуальних екскурсій містом і регіоном, мультимедійних презентацій на основі локальних джерел, QR-маршрутів, цифрових архівів, що узгоджується з сучасними тенденціями цифровізації освітнього краєзнавства.

Соціокультурний компонент моделі включав системну співпрацю з місцевими музеями, архівами, бібліотеками, громадськими організаціями, територіальними громадами, воєнними та волонтерськими спільнотами, які ставали повноправними суб'єктами краєзнавчого середовища. Педагогічний компонент був представлений переорієнтацією вчителя із транслятора знань на фасилітатора дослідницької та громадянської активності учнів; при цьому використовувалися технології проєктного навчання, дослідницькі методи, проблемно-пошукові завдання, інтегровані уроки, що ґрунтуються на локальному матеріалі⁸⁶.

Ефективність моделі оцінювалася шляхом порівняння динаміки показників учнів у контрольних і експериментальних класах, де в останніх повною мірою було розгорнуто структурні елементи краєзнавчого середовища. Аналіз результатів підсумкового зрізу засвідчив зростання рівня краєзнавчої компетентності учнів експериментальних класів за всіма компонентами: учні демонстрували глибше розуміння історії та сучасних викликів громади, частіше зверталися до локальних джерел інформації, виявляли готовність брати участь у дослідницьких і волонтерських ініціативах, аргументовано пов'язували події рідного краю із

⁸⁶ Лобода І. Розвиток педагогічного краєзнавства в освіті України в історичному контексті // Вісник. Серія «Педагогічні науки». 2025. № 32 (188). С. 116–124. URL: https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11137/1/Лобода_Розвиток%20педагогічного%20краєзнавства.pdf

загальноукраїнським контекстом. Зафіксовано зміщення мотивації від зовнішньої до внутрішньої: краєзнавча діяльність почала сприйматися як особистісно важлива, а не суто формальна вимога навчальної програми. Це узгоджується з висновками попередніх емпіричних досліджень, у яких підкреслюється, що системна, середовищно зорієнтована організація краєзнавчої роботи сприяє підвищенню навчальної мотивації, розвитку громадянської активності та зміцненню національної ідентичності учнів.

Отримані емпіричні дані дають підстави стверджувати, що модель краєзнавчого середовища Нової української школи є ефективною за умови її впровадження як цілісної системи, інтегрованої у зміст освіти, цифрову інфраструктуру, виховний простір та партнерські мережі громади. Вона забезпечує перехід від епізодичних заходів до сталого, науково обґрунтованого краєзнавчого супроводу освітнього процесу, в якому учень виступає активним дослідником і творцем локального культурно-історичного простору, а школа стає комунікативним центром збереження та осмислення пам'яті про рідний край.

Подальше спостереження за функціонуванням створеної моделі краєзнавчого середовища дало змогу виявити її довготривалі ефекти. Протягом навчального року у школах, де було впроваджено експериментальну модель, спостерігалось підвищення рівня соціальної згуртованості класних колективів, зростання кількості міжпоколінних комунікацій, активізація участі батьків у шкільних проєктах. Учні продемонстрували сформовані навички роботи з джерелами, критичного аналізу краєзнавчої інформації, уміння презентувати результати своїх досліджень у різних форматах – від традиційних доповідей до цифрових мап і віртуальних екскурсій. Виявлено, що саме поєднання емоційно-ціннісного занурення у локальний простір із дослідницьким підходом дає найвищі результати у формуванні краєзнавчої компетентності.

Особливо значущим є аспект громадянської освіти в межах цієї моделі. Як зазначає В. Бех у дослідженні «Громадянська компетентність у шкільному

середовищі», краєзнавча діяльність може бути засобом формування активного громадянства, якщо вона спрямована не лише на засвоєння фактів, а й на розвиток почуття відповідальності за громаду, навичок участі у суспільному житті, екологічного мислення. З цієї позиції краєзнавче середовище НУШ виступає не просто як простір навчання, а як лабораторія соціальних практик, у якій дитина поступово засвоює механізми взаємодії з місцевою спільнотою. Саме тому в рамках дослідження особливу увагу приділено співпраці школи з органами місцевого самоврядування, закладами культури, волонтерськими ініціативами, адже ці суб'єкти стають невід'ємними елементами краєзнавчої екосистеми.

Результати педагогічного спостереження показали, що ефективність функціонування моделі суттєво залежить від рівня підготовленості педагогів до реалізації краєзнавчого підходу. Ті вчителі, які пройшли спеціальні курси підвищення кваліфікації або брали участь у семінарах із регіональної педагогіки, значно успішніше інтегрували локальний матеріал у навчальні предмети та створювали умови для творчої самореалізації учнів. Як доводить О. Пометун, підготовка педагогів до роботи у краєзнавчо насиченому середовищі вимагає розвитку в них дослідницької культури, знання історико-культурного контексту регіону та вміння використовувати методи неформальної освіти⁸⁷. Таким чином, модель краєзнавчого середовища НУШ неможливо реалізувати без відповідного кадрового забезпечення, яке має включати системне підвищення кваліфікації, наставництво та взаємообмін педагогічними практиками.

Важливим результатом емпіричного дослідження стало підтвердження того, що краєзнавча діяльність у цифровому форматі має не меншу виховну ефективність, ніж традиційні методи. Використання інтерактивних карт, Google Earth, платформ Padlet і Canva сприяло розвитку в учнів просторового мислення, комунікативних навичок та цифрової грамотності. При цьому спостерігалось підвищення пізнавальної мотивації, оскільки цифрові

⁸⁷ Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : [Б.в.], 144 с.

інструменти створювали умови для співтворчості та гейміфікації навчального процесу. Це узгоджується з висновками дослідження Н. Морзе та О. Кочарян, які зазначають, що цифрові технології стають ефективними медіаторами між учнем і локальною культурною спадщиною.

У підсумку емпіричне дослідження засвідчило, що модель краєзнавчого середовища НУШ має комплексний характер і базується на взаємодії освітнього, соціального, культурного та цифрового компонентів. Її впровадження забезпечує якісну трансформацію навчального процесу: від репродуктивного засвоєння знань — до їхньої практичної реалізації у формі локальних проєктів і соціальної участі. Школа при цьому перетворюється на центр збереження та осмислення культурної пам'яті громади, а учень — на суб'єкта змін, який здатний не лише пізнавати свій край, а й творити його майбутнє.

Висновки до третього розділу

У процесі дослідження встановлено, що шкільне краєзнавство в умовах Нової української школи набуває принципово нового змісту та функцій. Воно виступає не допоміжним елементом навчання, а повноцінним чинником розвитку особистості, який поєднує освітні, виховні та соціокультурні завдання. Краєзнавча діяльність сприяє формуванню в учнів почуття приналежності до своєї громади, відповідальності за збереження природної й культурної спадщини, розвитку критичного мислення, комунікативних умінь і здатності діяти на благо суспільства. Таке розуміння краєзнавства узгоджується з основними цінностями сучасної освіти — партнерством, відкритістю, практичною спрямованістю та міждисциплінарністю.

Краєзнавча компетентність формується як інтегральна якість, що поєднує знання про рідний край, уміння застосовувати їх у різних життєвих

ситуаціях, а також ціннісне ставлення до свого простору. Вона забезпечує учням здатність осмислено сприймати історико-культурні явища, розуміти взаємозв'язок локальних і загальнонаціональних процесів, долучатися до дослідницької та громадської діяльності. Розвиток цієї компетентності можливий лише за умов системного включення краєзнавчого компонента до змісту освіти, цілеспрямованої педагогічної роботи, тісної співпраці школи з місцевими інституціями, музеями, архівами, громадськими організаціями.

Особливого значення набуває підготовка педагогів, здатних реалізовувати краєзнавчий підхід у навчанні. Їхня діяльність має ґрунтуватися на принципах науковості, міжпредметної інтеграції, діяльнісного та аксіологічного підходів, коли учень не лише отримує знання, а й переживає особистісно значущий досвід взаємодії з культурою й історією свого краю. Учитель у цьому процесі виступає фасилітатором пізнавальної активності, наставником і партнером, який допомагає учням будувати власні дослідницькі траєкторії. Важливо, щоб у школах краєзнавство мало не епізодичний, а системний характер, інтегруючись у навчальні програми, виховні заходи та цифрові освітні ресурси.

Значний потенціал для розвитку краєзнавчої освіти мають сучасні цифрові технології. Вони дозволяють урізноманітнити форми подачі матеріалу, зробити процес пізнання більш інтерактивним, створювати віртуальні екскурсії, електронні карти, онлайн-проекти, що стимулюють дослідницький інтерес і формують цифрову грамотність учнів. Поєднання традиційних і інноваційних методів навчання створює умови для інтеграції локального контенту у глобальний інформаційний простір, зберігаючи при цьому унікальність місцевої історико-культурної спадщини.

Результати практичного досвіду впровадження краєзнавчих підходів підтвердили їхню ефективність у розвитку особистісних і громадянських якостей учнів. Виявлено зростання рівня пізнавальної мотивації, посилення почуття відповідальності за громаду, підвищення якості комунікації між школою, родиною та місцевими спільнотами. Зміст навчання став більш

наближеним до життєвого досвіду дітей, що підвищило його практичну значущість і ціннісну насиченість. Водночас школа поступово перетворюється на культурно-освітній осередок громади, простір діалогу поколінь і творення локальної ідентичності.

Розвиток шкільного краєзнавства в сучасних умовах є важливою складовою становлення громадянського суспільства. Воно формує в учнів здатність мислити критично, діяти відповідально, зберігати й примножувати культурну спадщину, бачити свій край як частину національного та європейського простору. Краєзнавство стає ефективним засобом виховання активного, свідомого, соціально зрілого громадянина, який розуміє власні корені й здатен брати участь у творенні майбутнього своєї громади та держави.

Таким чином, шкільне краєзнавство розкриває себе як потужний інструмент гуманізації освітнього процесу, що поєднує навчання, виховання та розвиток учнів у єдину систему. Воно сприяє формуванню внутрішньої мотивації до навчання, адже знання, отримані через дослідження рідного краю, мають особистісний сенс і практичну користь. Учень починає усвідомлювати себе не лише спостерігачем, а учасником і творцем історії своєї місцевості, що розвиває в ньому почуття гідності, національної самосвідомості та соціальної відповідальності. Саме у краєзнавчій діяльності відбувається природне поєднання інтелектуального та емоційного розвитку дитини, що забезпечує глибше й тривкіше засвоєння навчального матеріалу.

Розвиток краєзнавчого підходу в освіті відкриває перспективи для формування цілісної системи громадянської та патріотичної освіти. Залучення школярів до вивчення традицій, символіки, історії, мови й культури свого регіону формує у них не лише знання, а й емоційно-психологічну прив'язаність до Батьківщини, що є основою національної ідентичності. Цей процес має глибокий виховний потенціал: учні засвоюють моральні цінності, вчать шанувати працю попередніх поколінь, розуміти значення культурного спадку як духовного ресурсу суспільства. Поступово

формується новий тип громадянина – відкритого до світу, але водночас укоріненого у власну культуру.

Не менш важливою є соціальна функція шкільного краєзнавства. Воно виступає чинником зміцнення зв'язків між школою, родиною та місцевою громадою, створюючи умови для спільного вирішення освітніх і культурних завдань. Залучення батьків, місцевих активістів, представників музеїв, бібліотек, архівів до краєзнавчих проєктів сприяє розвитку соціального капіталу громади, утворює школу як центр локальної взаємодії. Через спільні ініціативи, культурні акції, волонтерські та екологічні програми формується культура партнерства, взаємопідтримки та соціальної відповідальності, що є невід'ємними складовими демократичного суспільства.

Сучасні дослідження також підтверджують значення краєзнавства у становленні критичного мислення й дослідницьких навичок. Робота з історичними документами, картами, усними джерелами вчить школярів перевіряти інформацію, порівнювати різні точки зору, робити аргументовані висновки. Такий досвід допомагає формувати науковий світогляд і навички аналітичної роботи, які є універсальними й необхідними для подальшого навчання та професійного зростання. Краєзнавча діяльність розвиває самостійність, ініціативність і творче мислення, що відповідає сучасним вимогам компетентнісної освіти.

Отримані результати свідчать, що за умови цілеспрямованої методичної підтримки, інтеграції цифрових технологій та налагодження партнерства між школою і громадою краєзнавство здатне стати ефективним засобом модернізації освітнього процесу. Воно допомагає долати розрив між теорією і практикою, між навчальними знаннями та реальним життям, створює передумови для гармонійного розвитку особистості. Водночас краєзнавство формує стійку систему цінностей, засновану на любові до рідного краю, повазі до інших культур і прагненні до збереження миру та взаєморозуміння.

Отже, перспективи розвитку шкільного краєзнавства визначаються необхідністю його глибокої інтеграції у всі освітні напрями, оновлення методичного забезпечення, удосконалення підготовки педагогів і створення краєзнавчо насиченого освітнього середовища. Таке середовище стає простором не лише пізнання, а й самореалізації, творчості та громадянського становлення. У цьому полягає його головна місія — виховати покоління українців, які зберігатимуть і примножуватимуть культурну спадщину, знатимуть історію свого краю й з гідністю творитимуть його майбутнє.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання поставлених у вступі завдань отримано такі результати.

По-перше, проаналізовано стан наукової розробки проблеми історико-краєзнавчих досліджень у системі української освіти. З'ясовано, що краєзнавство має глибокі історичні корені, а його становлення відбувалося у тісному зв'язку з розвитком педагогічної думки. Доведено, що на сучасному етапі воно перетворилося на інтегративну галузь знань, яка поєднує освітні, виховні та культурологічні функції, а також сприяє формуванню громадянських компетентностей та національної ідентичності учнів.

По-друге, розкрито нормативно-правову базу краєзнавчої діяльності в умовах Нової української школи. У результаті аналізу законів України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції «Нова українська школа» (2016), Стратегії розвитку освіти до 2030 року та інших документів встановлено, що краєзнавство розглядається як складова громадянського виховання, формування ключових компетентностей і практикоорієнтованого навчання. Нормативна база створює сприятливі умови для інтеграції локального компоненту в освітні програми, проте потребує систематичного оновлення відповідно до сучасних методологічних підходів і цифрових можливостей освіти.

По-третє, визначено методологічні засади та методи організації краєзнавчої діяльності. Дослідження спиралося на принципи історизму, об'єктивності, гуманізації освіти, системності та регіоналізму. Застосування міждисциплінарного підходу – поєднання історичного, культурологічного, педагогічного й соціального аналізу – дозволило осмислити краєзнавство не лише як навчальну, а й як соціокультурну практику, що формує цінності, моральну позицію й патріотичні почуття школярів.

По-четверте, досліджено форми інтеграції краєзнавства у навчальні предмети – історію, громадянську освіту, географію, українську літературу.

З'ясовано, що найефективнішими є міжпредметні проєкти, польові етнографічні дослідження, шкільні музеї, участь у всеукраїнських експедиціях і конкурсах. Такі форми сприяють розвитку дослідницьких навичок, уміння працювати з джерелами, формують критичне мислення та соціальну активність учнів.

Історико-краєзнавчі дослідження в умовах Нової української школи постають сьогодні не лише як окрема педагогічна галузь, а як комплексний культурно-освітній феномен, що поєднує у собі гуманітарні, соціальні, ціннісні та технологічні виміри сучасної освіти. Їхній розвиток відбувається в контексті загальнонаціональної трансформації змісту навчання, спрямованої на формування компетентної, патріотичної, критично мислячої особистості, здатної не просто сприймати інформацію, а осмислювати її у зв'язку з локальною історією, культурою та традиціями.

Краєзнавство в системі сучасної освіти України пройшло тривалий і складний шлях розвитку – від стихійних форм вивчення природи, побуту й фольклору до методологічно обґрунтованої науково-педагогічної діяльності, спрямованої на виховання свідомого громадянина. Його генеза нерозривно пов'язана з історією української педагогіки, громадського руху, культурного життя, державотворення й національного відродження. Кожен історичний період вніс власні корективи до розуміння сутності краєзнавства, його завдань і місця в освітньому процесі. Якщо у XIX – на початку XX століття воно слугувало засобом формування національної свідомості, то у радянську добу часто набувало ідеологічно обмеженого характеру, залишаючись водночас прихованим носієм національної ідентичності. У незалежній Україні краєзнавство стало чинником демократизації освіти, її гуманізації та орієнтації на особистість.

Сучасна парадигма Нової української школи створила нові умови для розвитку шкільного краєзнавства. Вона ґрунтується на компетентнісному та діяльнісному підходах, що передбачають інтеграцію пізнавальної, дослідницької й творчої активності учнів у реальний культурний простір

громади. У цій системі краєзнавство виступає не лише як освітній компонент, а як засіб соціалізації, морально-патріотичного виховання, формування ціннісних орієнтирів, громадянської позиції, критичного мислення й екологічної свідомості. Саме через пізнання свого краю дитина засвоює базові моделі громадянської поведінки, вчиться усвідомлювати себе частиною великої спільноти, відповідальною за її минуле й майбутнє.

Розвиток шкільного краєзнавства у XXI столітті засвідчив перехід від суто описового підходу до аналітичного, інтерактивного й дослідницького. Сучасний учень не просто сприймає відомості про історію чи природу своєї місцевості, а сам стає дослідником, спостерігачем, аналітиком. У цьому контексті особливої ваги набувають проектна діяльність, експедиції, польові дослідження, участь у громадських та волонтерських ініціативах, які створюють умови для набуття реального досвіду громадянської активності. Такі практики сприяють формуванню у школярів стійкої пізнавальної мотивації, навичок комунікації, роботи з інформацією, критичного мислення й емоційного інтелекту.

Одним із ключових результатів дослідження є доведення того, що краєзнавство є універсальним засобом інтеграції навчального змісту. Воно природно поєднує історію, географію, літературу, мистецтво, екологію, громадянську освіту, даючи змогу створювати міждисциплінарні зв'язки. Саме через краєзнавчий матеріал учень може сприйняти історію не як набір дат і подій, а як живу тканину людських доль, культур, звичаїв і символів, що формують національну ідентичність. Це відкриває шлях до формування цілісного світогляду, усвідомлення єдності людини й середовища, історії та сучасності, локального й глобального.

Важливим чинником оновлення шкільного краєзнавства стало впровадження цифрових технологій та мультимедійних інструментів. Використання електронних освітніх платформ, цифрових карт, віртуальних музеїв, 3D-турів, онлайн-баз історичних даних дозволяє зробити навчання інтерактивним, доступним і привабливим. Завдяки діджиталізації

краєзнавство перестає бути лише традиційною формою роботи – воно перетворюється на динамічний простір співтворчості учня і вчителя, науки й громади. Саме цифрова освіта відкриває можливість інтеграції локальної спадщини у глобальний інформаційний контекст, що є особливо актуальним у часи євроінтеграції та глобалізації.

Водночас краєзнавча освіта зберігає свою гуманістичну місію — формування любові до Батьківщини, усвідомлення історичної тягlosti поколінь, виховання культури пам'яті. Вона має потужний виховний потенціал, який сприяє гармонійному поєднанню інтелектуального й емоційно-ціннісного розвитку дитини. Залучення школярів до пошуково-дослідницької роботи, створення шкільних музеїв, вивчення родинних історій, участь у всеукраїнських краєзнавчих акціях і конкурсах формують у них почуття гідності, співпричетності, відповідальності за майбутнє своєї громади.

Проведене дослідження підтвердило, що історико-краєзнавча діяльність є ефективним механізмом оновлення змісту гуманітарної освіти. Вона сприяє переходу від репродуктивного засвоєння знань до творчої та дослідницької роботи, формує аналітичне мислення, вміння аргументовано висловлювати власну позицію, здійснювати пошук і систематизацію інформації. Саме такі компетентності визначені Концепцією НУШ як базові для формування сучасного випускника – активного, критичного, інноваційного мислителя.

Роль учителя у цьому процесі набуває якісно нового значення. Він стає не просто передавачем інформації, а наставником, фасилітатором, координатором навчальної взаємодії, який організовує спільну пошукову діяльність учнів, стимулює їхню пізнавальну ініціативу. Педагогічна майстерність полягає не лише у володінні змістом, а й у здатності створювати середовище, що спонукає до самостійного мислення. Тому важливим завданням є підвищення рівня методичної культури вчителів, створення професійних спільнот, обмін інноваційним досвідом, розроблення

сучасних навчально-методичних матеріалів з використанням краєзнавчих ресурсів.

Розглянуті в дослідженні практики показують, що ефективна інтеграція краєзнавства у систему НУШ можлива лише за умови комплексного підходу: поєднання державної освітньої політики, науково-методичного супроводу, регіональних програм, громадських ініціатив і міжсекторальної співпраці. Успішні приклади – це не лише традиційні гуртки чи експедиції, а й міжпредметні навчальні проєкти, створення електронних баз даних, участь шкільних колективів у культурно-історичних форумах, співпраця з музеями, бібліотеками, архівами. Такі ініціативи розширюють освітній простір школи, надають їй відкритого, соціально орієнтованого характеру.

Висновки проведеного дослідження дають підстави говорити про те, що краєзнавство у НУШ стало одним із важливих інструментів модернізації освітнього процесу. Воно сприяє переходу від пасивного засвоєння до активного конструювання знань, від монологічної до діалогічної педагогіки, від ієрархічної до партнерської взаємодії між учителем та учнем. Завдяки цьому школа перетворюється на простір вільного пошуку, взаємоповаги, наукової творчості, де учень усвідомлює цінність власного досвіду, а навчання стає особистісно значущим.

Не менш важливою є роль історико-краєзнавчих досліджень у зміцненні національної єдності. У часи воєнних і соціальних викликів вони стають інструментом духовної консолідації, відновлення довіри, підсилення патріотичного виховання. Пізнання історії рідного краю допомагає молоді усвідомити безперервність історичного процесу, подвиги предків, драматичні сторінки минулого, що водночас формують стійкість, емпатію, громадянську мужність. Саме тому краєзнавча освіта має стратегічне значення для утвердження цінностей державності, свободи й гідності.

Розвиток краєзнавчих досліджень також відкриває перспективи для розширення науково-дослідницької діяльності у школах. Учні можуть долучатися до роботи над локальними темами, проводити міні-дослідження,

формувати шкільні архіви, брати участь у всеукраїнських проєктах і конференціях. Це формує основи наукового мислення, відповідальності, етичних норм академічної доброчесності, а також розвиває комунікативні навички й здатність працювати в команді.

У перспективі подальший розвиток історико-краєзнавчих досліджень вимагає посилення міждисциплінарності, залучення цифрових технологій, інтеграції локальної історії у світовий контекст. Необхідним є створення єдиної електронної краєзнавчої платформи, відкритих баз даних, цифрових мап і віртуальних музеїв, що стануть інструментами не лише навчання, а й наукової співпраці. Також важливо забезпечити методичну підтримку педагогів, удосконалити навчальні програми, включити краєзнавчі модулі до базових освітніх курсів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що історико-краєзнавчі дослідження в умовах Нової української школи є не просто частиною освітнього процесу, а його стратегічним напрямом, який поєднує традицію й інновацію, знання й цінності, минуле й майбутнє. Вони відновлюють природний зв'язок поколінь, формують у молоді духовну зрілість, патріотизм, повагу до культурної спадщини, готовність діяти на благо своєї держави. Саме в цьому – головний гуманістичний сенс сучасної історико-краєзнавчої освіти, що покликана не лише навчати, а й виховувати людину, здатну мислити, відчувати, творити і нести відповідальність за долю свого краю й України загалом.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід підкреслити, що історико-краєзнавча діяльність у межах Нової української школи виконує не лише освітню, а й важливу соціальну, культурну та державотворчу функцію. Вона стає одним із засобів подолання розриву між поколіннями, зміцнення локальних спільнот та відновлення довіри в суспільстві. Пізнання власного регіону формує у молоді почуття приналежності до українського культурного простору, сприяє усвідомленню спільних цінностей та інтеграції локальної ідентичності у ширший національний контекст.

Особливого значення краєзнавча діяльність набуває в умовах воєнних викликів, коли суспільству необхідні внутрішня єдність, психологічна стійкість та зміцнення патріотичних орієнтирів. Робота з локальною історією, родинною пам'яттю, історичними джерелами та культурною спадщиною створює підґрунтя для формування особистісної стійкості, емпатії, здатності до самоідентифікації та осмислення власної відповідальності за долю громади й держави. Це перетворює краєзнавство на інструмент громадянського виховання, що сприяє зміцненню морально-ціннісних засад суспільства.

Проведене дослідження також підтвердило, що ефективність краєзнавчої роботи значною мірою залежить від кадрового та методичного забезпечення. Підвищення професійної компетентності педагогів, їх здатність інтегрувати локальні матеріали у навчальний процес, володіння інноваційними методами, уміння організовувати пошукову й дослідницьку діяльність – усе це визначає результативність формування краєзнавчої компетентності учнів. Тому створення системи постійної підтримки вчителів, розробка сучасних методичних рекомендацій, та забезпечення доступу до цифрових ресурсів є необхідними умовами подальшого розвитку галузі.

Не менш важливою є участь громади у підтримці шкільного краєзнавства. Взаємодія навчальних закладів з музеями, архівами, культурними центрами, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування сприяє розширенню освітнього простору та перетворює школу на активного учасника соціокультурного життя регіону. Така міжсекторальна співпраця створює нові можливості для реалізації спільних проєктів, збереження культурної спадщини, формування у молоді досвіду соціальної участі.

Перспективи подальшого розвитку історико-краєзнавчих досліджень у школі пов'язані з необхідністю вдосконалення нормативно-правового забезпечення, впровадження інноваційних форм роботи, розширення цифрових платформ і створення відкритих краєзнавчих електронних

ресурсів. На часі – формування національної цифрової бази краєзнавчих матеріалів, яка б об'єднала інформацію про історію, культуру та природну спадщину України й стала б інструментом для навчання, наукової діяльності та громадських ініціатив.

Отже, історико-краєзнавча діяльність у НУШ виступає потужним чинником трансформації сучасної освіти, сприяючи формуванню всебічно розвиненої, відповідальної, патріотичної особистості. Її значення виходить далеко за межі суто освітнього компоненту – краєзнавство стає основою формування національної самосвідомості, духовної культури та ціннісної системи молодого покоління. У цьому полягає стратегічна роль історико-краєзнавчих досліджень у становленні громадян України, здатних зберігати спадщину минулого й творити майбутнє своєї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джерела

1. IV з'їзд Національної спілки краєзнавців України (28 жовтня 2008 року): матер. та док. / Нац. Спілка краєзн. України; [упорядн.: В. Дмитрук, Р. Маньківська, І. Савченко, А. Ситник; редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Заволейко Д. Г., 2009. С. 40–41, 63, 72–75, 100.
2. Збірник положень про всеукраїнські та обласні конкурси, огляди, експедиції, акції. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. С. 4–19.
3. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю : наказ Міністерства освіти і науки України від 2 жовтня 2014 р. № 1124.
4. Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р. № 1/11-15077. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Міністерство освіти і науки України. Наказ від 09.09.2014 № 1008 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс рукописів навчальної літератури для позашкільних навчальних закладів системи освіти» // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1166-14>
6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті : затв. Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // Офіційний вісник України. 2002. № 16. С. 11.
7. Подольская легенда о Буняке // Киевская старина. 1892. Т. 37. С. 444–445.
8. Полное собрание русских летописей. СПб., 1846. Т. XI. С. 5.

9. Постанова Кабінету Міністрів України № 898 (30.09.2020) «Державний стандарт базової середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-%D0%BF>
10. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF>
11. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>
12. Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи : наказ Міністерства освіти і науки України від 2 жовтня 2014 р. № 1124.
13. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» : Указ Президента України від 9 лютого 2016 р. № 42/2016.
14. Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні : матеріали ІІ круглого столу Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 18 жовтня 2008 року) / Зведення та упорядкування пропозицій / Наталя Яковенко. Розшифровка стенограми і систематизація відгуків Людмила Ведмідь. К., 2009. 28 с.
15. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти І ступеня (1–2 класи) / під кер. О. Я. Савченко. Київ : МОН України, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>
16. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти І ступеня (1–4 класи) / під кер. О. В. Шиян. Київ : МОН України, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>

2. Періодика

- 17.Тронько П. Т. Краєзнавство : науковий журнал. 2003. № 1–4.
[Редколегія: Петро Тронько (головний редактор)]. URL:
https://chtyvo.org.ua/authors/Kraieznnavstvo/2003_N1-4.pdf

3. Література

- 18.Matijash V. V. Historical and pedagogical local history in the system of professional training of future teachers // *International Periodic Scientific Journal*. 2020. № 3. С. 40–47.
- 19.Nikonova I. Local studies as a basis for the formation of civil responsibility of students of general secondary education // *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*. 2025. С. 15–22.
- 20.Антонович В. Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV ст. : вып. I. Киев, 1878. 156 с.
- 21.Балу́ба І. Громадянська освіта в системі формальної освіти України. У кн.: Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. Київ: Центр Разумкова, 2019. URL:
https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf
- 22.Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 300 с.
- 23.Бицюкіна А. С. Формування краєзнавчої компетентності учнів 10–11 класів через дослідження різноманіття флори регіонального ландшафтного парку «Приінгульський» : кваліфікаційна (магістерська) робота / наук. кер. Т. М. Альохіна; Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2023. 94 с. URL:
https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/8398/1/Магістерська_Бицюкіна.pdf
- 24.Білавич Г., Довгий О., Пасайлюк Г., Примаченко Н. Шкільне краєзнавство як чинник формування національно-свідомої особистості

- учня початкової школи // *Молодь і ринок*. 2022. № 6 (204). С. 23–29.
DOI: 10.24919/2308-4634.2022.265718.
25. Бухрій Б. О. Шкільне краєзнавство в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). Суми : МакДен, 2011. 260 с.
 26. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. Київ : Інститут історії НАН України, 2003. 516 с.
 27. Винокур І. С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Київ; Одеса, 1985. 126 с.
 28. Вішнікіна Л. П. Методика контролю рівня сформованості предметної географічної компетентності учнів // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*: Зб. наук. праць. 2016. № 3 (54). С. 23–28.
 29. Воротнікова І. П. Професійний розвиток учителів природничої та математичної галузей з використанням штучного інтелекту. Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету». 2023. № 15. С. 18–34. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/490>
 30. Гаврилів Б. М., Любінець І. Я. Історичне краєзнавство : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 152 с.
 31. Григорчук П. С. Вінницька область 1932 р. у світлі даних статистики // *Тези доп. шостої Він. обл. іст.-краєзн. конф.* Вінниця, 1998. С. 49–50.
 32. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. Каменец-Подольский, 1901. 402 с.
 33. Дашкевич Я. Р. Територія і межі історичного Поділля (ХІІ–ХVІІІ ст.) // *Тези доп. десятої Вінницької обл. іст.-краєзн. конф.* Вінниця, 1991. С. 24.
 34. Деншовець П. М. Населення Поділля за переписом 1897 р. // *Тези доп. восьмої Він. обл. іст.-краєзн. конф.* Вінниця, 1989. С. 48–49.

35. Дичек Н. П. Історико-освітнє краєзнавство у формуванні історичної пам'яті сучасної української молоді // *Історія та філософія освіти в незалежній Україні* : зб. наук. пр. Київ : Педагогічна думка, 2021. С. 112–130.
36. Дічек Н. Освітнє краєзнавство в Україні: оновлення теоретичних засад і виклики інформаційної війни // *Український педагогічний журнал*. 2024. № 2. С. 172–187.
37. Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ : Генеза, 2001. 1136 с.
38. Енциклопедія українознавства. Львів, 1993. Т. 1. С. 30.
39. Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні : методичний посібник. Київ : ТанDEM, 2004. 80 с.
40. Жупанський Я. І., Круль В. П., Джаман В. О. До питання про межі Поділля // *Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля* : наук. зб. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 125–126.
41. Звягінцев Є. А. Родинознавство та локалізація у народній школі // *Народний вчитель*. 1919. С. 70–96.
42. Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи : наук. зб. / відп. ред. Л. В. Баженов ; Ін-т історії України НАН України. Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. 424 с.
43. Кашаба О. Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект // *Краєзнавство*. 2010. № 1–2. С. 96–104.
44. Кирчанів М. Регіональні дискурси української історії // *Регіональна історія України : збірник наукових статей*. 2007. Випуск 1. С. 79–88.
45. Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія // *Регіональна історія України : збірник наукових статей* / Головний редактор В. Смолій ; відп. редактор Я. Верменич. Вип. 1. 2007. № 1. С. 205–220.

46. Колісник-Гуменюк Ю. Краєзнавство в сучасній школі: зміст, форми, технології // Педагогічний дискурс. 2021. № 30. С. 74–79.
47. Комар В. М. Digitalization of educational and scientific processes in Ukraine // Східноєвропейський історичний вісник. 2023. № 8 (31). С. 68–81. URL: <https://eehb.dspu.edu.ua/article/view/292933>
48. Королько А. З. Методичні рекомендації для семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Основи шкільного краєзнавства» (для студентів IV курсу спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)»). Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т імені В. Стефаника, 2019. 78 с.
49. Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота. Київ : Вища школа, 1995. 223 с.
50. Кравчук О. П. Педагогічні реалії формування краєзнавчої компетентності в учнів старшої школи // *Folia Comeniana*. 2017. Ч. 1. С. 55–58.
51. Краєзнавча робота школярів // *Викладання історії у школі*. 1962. № 3. С. 93–95.
52. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи : наук. зб. / ред. кол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2003. 232 с.
53. Кремень В. Г., Гриневич Л. М., Луговий В. І., Таланова Ж. В. Quality of education and innovation-driven development: the New Ukrainian School reform in the context of global trends // *Science and Innovation (Наука і інновації)*. 2022. Vol. 18, № 1. С. 29–43. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/science/article/view/1155>
54. Лапінський В. В., Гуржій А. М., Карташова Л. А. New Ukrainian School: Digital Resources as a Necessary Factor in Supporting the Inequality of Education // Збірник матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Modern Achievements of Science and Education» (6–13 вер. 2018, Netanya, Israel). С. 195–210. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715557>

- 55.Лембей Т. Краєзнавча компетентність: теоретичний аспект // *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 2023). Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2023. С. 45–50.
- 56.Лобода І. Розвиток педагогічного краєзнавства в освіті України в історичному контексті // *Вісник. Серія «Педагогічні науки»*. 2025. № 32 (188). С. 116–124. URL: https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11137/1/Лобода_Розвиток%20педагогічного%20краєзнавства.pdf
- 57.Масляк П. О., Капіруліна С. Л. Географія : підруч. для 7-го кл. Київ : Знання, 2015. 224 с. URL: <https://shkola.in.ua/2039-geografija-7-klass-masljak-2015.html>
- 58.Масляк. В. І. Шкільне географічне краєзнавство : навч. посібник. Київ : ФОП «Кравченко», 2015. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/06/olichavska_geograf_krainoznavstvo.pdf
- 59.Матюшин Г. Н. Историческое краеведение. Киев : Просвещение, 1987. С. 37, 42–46.
- 60.Міронова І., Павліченко Т. Методологічні засади історико-освітнього краєзнавства та регіоналістики в умовах Нової української школи // *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 5 (51). С. 1025–1041.
- 61.Молчановский Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. Киев, 1885. 345 с.
- 62.Москалюк М. М., Лень А. В. Цифрові технології та їх роль у вивченні історії // *Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету»*. 2025. № 18. С. 92–102. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/581>
- 63.Нечипоренко О. Потенціал освітнього краєзнавства у становленні історичної пам'яті сучасної української молоді: деякі практичні напрями // *Український педагогічний журнал*. 2025. № 3. С. 130–145.

64. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
65. Овчарук О. В., Іванюк І. В. A Self-Assessment Tool of the Level of Digital Competence of Ukrainian Teachers in the Context of Lifelong Learning: The Results of an Online Survey 2021. Proceedings of the VI International Workshop on Professional Retraining and Life-Long Learning using ICT: Person-oriented Approach (3L-Person 2021). 2022. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731258>
66. Онопрієнко О., Софій Н., Бібік Н. Інтегроване навчання у Новій українській школі : методичні рекомендації. Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2018. 112 с.
67. Орловский М. Я. Историческое описание заштатного г. Смотрича Каменецкого уезда Подольской губернии // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». 1884. № 20. С. 697.
68. Павліченко Т. С. Громадянська компетентність учня як основа демократичного суспільства: сутність, структура та шляхи формування / Європейські цінності в Україні: історичний аспект: Міжнар. наук. конф. 17 черв. 2025 р., м. Миколаїв : в рамках міжнар. проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2025. С. 117–119.
69. Павліченко Т. С. Значення краєзнавчої роботи в компетентністному формуванні школяра / Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей: Міжнар. наук. конф. 8 листоп. 2024 р., м. Миколаїв : в рамках міжнар. проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв : Видво ЧНУ імені Петра Могили, 2024. С. 139–142.
70. Пасічник О. С. Формування краєзнавчої компетентності учнів початкової школи в процесі компетентнісно-орієнтованого навчання.

- Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України. 2018. С. 134–135. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713314/1/Pasichnyk_Annotated_2018.pdf
71. Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні : колект. монографія / І. Албул, І. Карпич, О. Кірдан та ін. ; за ред. Л. А. Моргань. Умань : Вид-во УДПУ ім. П. Тичини, 2020. 310 с.
72. Побидайло Н. Г. Формування краєзнавчої компетентності на заняттях із фізичної географії України // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2017. № 6. С. 20–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prptma_2017_6_20
73. Подолия. СПб. : Типогр. тов-ва «Общая польза», 1891. 362 с.
74. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : [Б.в.], 144 с.
75. Порох Н. В., Порох О. І., Порох О. А. Історичне краєзнавство у закладах освіти : навч.-метод. посіб. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2019. 180 с.
76. Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI–VII ст. н.е.). Київ, 1975. 92 с.
77. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ : Рідний край, 1995. 204 с.
78. Прокопчук В. С. Поділля – рідний край // Поділля і Волинь у контексті укр. нац. відродження : наук. зб. Хмельницький : Доля, 1995. С. 5–9.
79. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство : навч. посіб. / наук. ред. П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2007. 338 с. URL: https://elcat.pnpu.edu.ua/docs/«Прокопчук_В.С..pdf
80. Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі. Київ : Рад. школа, 1984. 112 с.

- 81.Пустовіт Г., Зиль І. Краєзнавча компетентність учителів географії в інноваційному розвитку шкільної освіти // Інноваційна діяльність у освіті і вихованні. 2019. № 9. С. 11.
- 82.Савчук В. О. Проблеми та розвиток шкільного краєзнавства в Україні у 20-х–30-х рр. ХХ ст. // *Краєзнавство*. 2006. № 1–4. С. 37–39.
- 83.Сидоренко І. І., Петренко О. С. Електронні освітні ресурси як чинник підвищення якості навчання // Інформаційно-методичний журнал «Здобутки сучасної педагогіки». 2020. № 50. С. 681–694. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746396/1/681-694_459_ZM50.pdf
- 84.Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. 110 с.
- 85.Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні багатовікових культурних традицій українського народу // VIII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство і культура (наук. допов. та повідом.)». Київ – Харків, 1997. Частина 1. С. 6–12.
- 86.Тронько П. Т., Горбик В. О., Лугова О. І. та ін. Історичне краєзнавство в Українській РСР / відп. ред. П. Т. Тронько. Київ : Наук. думка, 1989. 300 с.
- 87.Ходос М. І. Формування пізнавального інтересу учнів до історії України засобами краєзнавства : навч. посібник. Харків : Основа, 2005. 128 с.
- 88.Холошин І. В., Назаренко Т. Г., Бондаренко О. В., Ганчук О. В., Варфоломєєва І. М. The application of geographic information systems in schools around the world: a retrospective analysis // *Journal of Physics: Conference Series*. 2021. Vol. 1840: Article 012017.
- 89.Чала О. В. Формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. Кваліфікаційна наукова праця на здобуття н. ст. канд. пед. наук. Старобільськ : ДЗ «Луганський на-ц. ун-т ім. Тараса Шевченка», 2021. 253 с.

90. Яким має бути зміст сучасної історичної освіти в Україні. Проблеми взаємодії академічної й дидактичної історії: матеріали круглого столу // Історія України. 2010. № 29 (669). С. 3–10.